

Kynttilä otti uunon vihtorin

Erisnimien käytöstä yleisniminä¹

Tämän esityksen otsikkona olevan lauseen merkitys lienee jokaiselle selvä, varsinkin jos *kynttilän* sijasta käytetään sanaa *kansankynttilä* 'kansakoulun opettaja'.

Erisnimiä, tarkemmin sanottuna ristimänimiä Uuno ja Vihtori on otsikkolauseessa käytetty sekundäärisesti: yleisniminä. Molempien yleisnimenluonne on aivan selvä, vaikka niiden ja vastaavien erisnimien yhteenkuuluvuus on kielitajulle ilmeinen. Kuten myöhemmin tulee puhe, on olemassa runsaasti toisaalta sellaisia tapauksia, joissa jokin yleisnimi on pohjaltaan erisnimi, vaikka sanojen alkuperän yhteisyys on siinä määrin hämärtynyt, että sitä ei enää ilman muuta tajuta, toisaalta sellaisia tapauksia, joissa asiaa tarkemmin ajattelemta on valmis pitämään jotakin yleisnimeä vain äänneasultaan samanlaisen erisnimen sekundäärisenä käyttönä. Edellisistä sopivat esimerkiksi seuraavanlaiset ilmaukset: *hessu* 'miekkonen, epämääräinen henkilö, kuoma, kaveri, heppu' (NS²), joka todennäköisesti < Hessu < Heikki; *hesseli* 'hupsu, hassahtava, höperö' (NS), joka on mahdollisesti kontaminaatio: *hessu* + *vesseli* 'veitikka, vekkuli, velikulta' (esim. pojan *vesseli*) t. *kesseli* (murt.) 'kori, koppa, kontti' (myös: miehen *kesseli* 'miehen kekkale, kekkuli, kepuli'); *masi* sanaliitossa *vanha masi* (sotilasslangissa alokkaan t. nuoren miehen vastakohtana) 'vanha mies, veteraani' on todennäköisesti *masa*³ < *Masa*⁴ < *Mats* = *Matti*; *jehu*, josta tulee puhe tuonnempana; *pelle* (ark.) 'henkilö, joka toisia huvittaakseen ilveilee ja hassuttelee, vars. sirkuksen klovní, ilveilijä; henkilö, jonka käytös vaikuttaa naurettavalta tai jota yleensä ei voi ottaa vakavalta kannalta, narri', yhdyssana *sirkuspelle* ja verbi *pelleillä* 'ilveillä, hassutella, kujeilla' (NS), joiden pohjana on ruots. *Pelle Jöns* 'den dumkvice clownen på circus'⁵, jossa *Pelle* = *Pär*, *Peter* (suom. *Pekka*); *polle* 'hevonen' < ruots. *polle* (hevosen hyväilynimi jo 1800-luvun alkupuolella, mm. 1834, 1839) = *Pälle*, *Paul*⁶ ja suomessa kehittynyt ilmaus *olla pollea* 'olla olevinaan, olla mahtava tms.' (vrt. *olla hevonen* 'olla erinomainen' teke-

¹ Perusajatuksiltaan Kotikielen Seurassa 19. 4. 1956 pidetty esitelmä lisäaineistolla täydenneltynä.

² Nykysuomen sanakirjan mukaan.

³ Helsingin katupoikien kielessä *masa* 'poika' jotenkin tav. jo 1916. JOHANNES ERHARD NYSSÖNEN Katupoikien erikoissanastoa. Kokoelma Sanakirjasäätiön arkistossa.

⁴ Erisnimenä jo LÖNNROTIN sanakirjassa.

⁵ Ks. esim. SAOB = Svenska Akademiens ordbok eli Ordbok över svenska språket ja THEODOR HJELMQVIST Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan (Lund 1903) s. 273.

⁶ HJELMQVIST 285, jossa nimityksen sanotaan olevan yleinen myös Suomessa.

mään jotakin); *muiluttaa* (vuodesta 1930 alkaen) 'kuljettaa (poliittisista syistä) joku henkilö väkivaltaisesti toiselle paikkakunnalle tai valtakunnan rajan taakse' (NS), jonka lähtökohtana on se, että ensimmäinen muiluttaja oli Jussi Muilu, ja jota on myöhemmin käytetty laajentuneesti mm. merkityksissä 'soluttaa, »uittaa» jne.', esim. sanomalehtiin jonkin aatteen varjolla mainosta, poliittista propagandaa tms.; *monot* 'tietynlaiset kävely- ja hiihtokengät', pohjana lahtelaisen kenkätehtailija Monosen sukunimi⁷, jne. Pitemmittä pohtimisitta yhdistää ketun nimen *mikko* ja jäniksen nimen *jussi* erisnimiin Mikko ja Jussi; sen sijaan karhun nimitystä *nalle* ei ilman muuta osaa pitää Natanael-nimestä lähteneenä.⁸ Kun ristimänimi Matti tuntuu selvästi olevan pohjana esimerkiksi sellaisissa ilmauksissa kuin *maailman matti* 'maailmankiertäjä, kiertolainen', *mattimyöhäinen* eli *Matti Myöhä(i)nen* 'viimeiseksi jäävä tai jäänyt, liian myöhään tuleva tai tullut, aina myöhästyvä henkilö' (NS), *nukkumatti* eli *Nukkumatti* eli *Nukku-Matti* 'personoitu uni, olento, josta lapsille kerrotaan ja jonka kuvitellaan antavan unen, unijukka' (NS), *nahkamatti* 'id.' (Lönnrot), *matti kukkarossa*⁹ 'rahat lopussa', olla jostakin asiasta *matti* 'aivan varma', *mottimatti* (ks. s. 220) jne., niin ainakin kieliasioihin perehtymätön helposti arvelee, että esimerkiksi šakkipelin *matti* on samaa pohjaa. Tämän *matin* lähtökohtana on kuitenkin arabian *mât* 'kuollut'. Niinkuin Ahti Rytkönen on huomauttanut, ei ole ilman muuta selvää, että 'taskukokoista konjakki-, viina- tms. pulloa' merkitsevän *taskumatti*-sanana jälkiosa on alkuaan ristimänimi Matti, sillä lähtökohtana on voinut olla ruots. 'mittaa' merkitsevän *mätt*-sanana aikaisempi äänneasu.¹⁰

Ristimänimeen Pekka pohjautuvat ilmeisesti sellaiset ilmaukset kuin (saada jotakin) *pekkaa kohti*, *pekkaan* 'mieheen, kukin', (tehdä jotakin) *kolmeen pekkaan* 'kolmisiin', *joka pekka* 'jokainen', (Tuon pystyy tekemään) *pekka kuin pekka* 'jokainen, kuka tahansa', *pekat ja paavot* (ks. tuonnempaa), *velipekka* 'velipoika, -mies', *resu-*, *ryyssi-*, *rä(ä)sypekka* 'henkilö, jolla on resuiset, repaleiset vaatteet, ryyssyläinen', *onnenpekka* 'onnenmyyrä, onnen suosikki', *meripekka* 'merimies'¹¹, *poropekka* 'poromies'¹², *ruotipekka* 'ruotilainen, ruotiukko' jne. Sen sijaan on ajateltu, että ilmauksissa *Hänkään ei halunnut olla pekkaa pahempi*, *En minäkään ole pekkaa pahempi* 'huonompi kuin muut, miestä huonompi' ei alkuaan ole kyse Pekka-nimisestä henkilöstä. Hannes Teppo on

⁷ Ks. SIMO HÄMÄLÄINEN Kirjain- ja tyypistesanoista, Vir. 1955 s. 251.

⁸ Ks. R. E. NIRVI Sanankielloista, Vir. 1944 ss. 99—100 ja Sanankieltoja (Helsinki 1944) s. 36.

⁹ SAOB:n mukaan on etenkin suomenruotsissa käytetty ilmaus *Mats i kassan* 'penningbrist' käänös suomalaisesta ilmauksesta *matti on kukkarossa*. Toisin selittää HJELMQVIST 195.

¹⁰ Vir. 1935 s. 460.

¹¹ LARIN KYÖSTI Kruunun perämies (Helsinki 1926) ss. 102—103 »vanhat meripekat».

¹² JUSSI HAGBERG Jätjän kirous (Jyväskylä 1925) s. 35.

selittänyt¹³, että tämän sanonnan *pekan* pohjana on kirkon häpeärangaistukseen tuomitun istuimen eli häpeätuolin latinankielinen nimitys *peccatorium* 'rikoksentehtäjän sija', jonka kansankielisiä muunnelmia ovat *pekko* (Renvallin sanakirjassa), *pekka* ja *pekkatouri* (Lönnotin sanakirjassa) sekä *pekkatuoli*. Ilmari Manninen¹⁴: »Pekaksi sanotaan Liperissä ja laajemmallakin lyhyttä yhden tai kahden hengen istuttavaa penkkiä, jota käytetään tuolin virkaa toimittamaan. — Huomattakoon myös sananparsi: 'olla pekkaa pahempi', 'ei se pekkaa pahempi ole'». Teppo perustaa selityksensä juuri tähän Manninisen huomautukseen. Kun häpeätuolissa istumista pelättiin kovasti, niin on ymmärrettävää, että saatettiin uhmailla tai rohkaista mieltään sanomalla: »No ei tuo liene pekkaa pahempi», so. kävi miten kävi, ei siitä pahempaa tule kuin pekassa istuminen on. *Pekan* merkityksen vähitellen hämärtyessä alettiin sanontatavan pekka käsittää ristimänimeksi, mutta alkusoinnun vaikutuksesta *pahempi* säilyi, vaikka *huonompi* olisi sanontatavan nykyisen merkityksen kannalta luontevampi sana. Näin Teppo. Kuten Nirvi mainitsee karhun nimityksiä käsitellessään¹⁵, Gananderin sanakirjassa sanotaan: Pekka -kan mm. 'en Björn', 'haare' *owat pekkaa pahemmat, Mikkeliä* [= kettua] *mjelettömät* 'wårre än willdiur'; *Pekko -kon* 'willdjur — fera'. Nirvin mielestä »Tässä tuskin on muusta kysymys kuin tavallisen ristimänimen *Pietari* variantista». Saman sivun alaviitteessä Nirvi huomauttaa Tepon selittäneen sanontatavan toisin tuntematta Gananderin selitystä. Gananderin selitys tuntuikin luontevammalta.

Varsinkin deskriptiiviset sanat johtavat helposti harhaan, kun yritetään ratkaista, onko jonkin yleisnimen tai sen johdannaisen pohjana erisnimi vai ei, ja niistä tuskin päästään aina perinpohjaistenkaan tutkimusten avulla täyteen varmuuteen. Kun esimerkiksi Heikki-nimestä on olemassa sellainenkin muunnelma kuin *Heiska* ja toisaalta on sellaiset arkikielen sanat kuin *äiskä*¹⁶ ja *häiskä* 'äijä, ukko, iikka, heppu'¹⁷, niin voi kysyä, onko mahdollista, että esimerkiksi *häiskä*-sanassa on sekä *heiskaa*¹⁸ että *äijää*. *Äiskä* on ilmeisesti vain *äijä*-sanan johdannainen. Missä suhteessa ovat erisnimi Heiska ja yleisnimi *heiskale* tai onko niillä mitään etymologista yhteyttä? Jne.

¹³ Kotiseutu 4/1941 ss. 196—197.

¹⁴ Kotiseutu 1916 s. 13.

¹⁵ Sanankieltoja s. 36.

¹⁶ Mm. F. E. SILLANPÄÄ *Miehen tie* (Helsinki 1932) s. 331, Tiitus, *Iltä-Sanomien* 6/1933 s. 3 p. 1. Asussa *äiski* hyvin yl. Tiituksen pakinoissa, mm. *Helsingin Sanomat* 257/1931 s. 3 p. 6, 145/1932 s. 3 p. 5 jne.

¹⁷ KALLE VÄÄNÄNEN *Junkkarien joukko* (Helsinki 1928) s. 126; RUK:n kurssijulkaisuissa ja joukko-osastojen lehdissä v:sta 1930 lähtien hyvin yl. substantiivina ja adjektiivina, harvemmin asussa *häiski*; Pallen (= REINO HIRVISEPÄN) pakinoissa *Suomen Urheilulehdessä* mm. 12/1933 s. 2 p. 3, 33/34 s. 3 p. 4.

¹⁸ Vrt. sananlaskuun »Nurtukset, nartukset naitetaan, heiskat, teiskat heitetään». *Suomen kansan sananlaskuja*. Helsinki 1906. A. V. KOSKIMIEHEN toimittama kokoelma. S. 225.

Etymologiselta kannalta erisnimien sekundäärisessä käytössä voidaan erottaa kaksi suurta pääryhmää. Toiseen kuuluvien yleisnimien pohjana olevan erisnimien tarkoittama henkilö, paikka jne. voidaan varmasti indentifioida, siis henkilönnimen ollessa kyseessä voidaan päästä selville siitä henkilöstä, joka on tavalla tai toisella antanut alkusysäyksen nimeensä pohjautuvalle neologismille. Tästä on selvä esimerkki *koulun vihtori*. Tähän kuuluvat myös ne tapaukset, joissa lähtökohta on saatu tarustossa, historiassa, kirjallisuudessa jne. esiintyvistä kuuluisista henkilöistä. Esimerkiksi Raamatusta on saatu kaikkiin länsimaisiin sivistyskieliin runsaasti tämänluonteista nimestöä ja fraseologiaa. Toisena ryhmänä ovat sellaiset yleisnimet, joiden pohjana on tavallisesti jokin kyseisen kansan keskuudessa yleinen ristimä- tai sukunimi, mutta joiden lähtökohtana olevaa erisnimeä ei voida liittää kehenkään tiettyyn yksilöön. Tähän ryhmään kuuluvat myös tekaistut, jotakin tiettyä ihmistyyppiä luonnehtimaan sepitettyt ja mm. niin sanotut korvikenimet¹⁹, jollainen on pohjaltaan tuonnempana puheeksi tuleva englantilaisen sotamiehen nimitys *tommy*. Ilmausten muodon kannalta voidaan niinkään erottaa kaksi pääryhmää. Toiseen kuuluvat sellaiset ilmaukset kuin *uuno*, *vihtori*, *jehu*, *nalle*, *pekka* jne., siis ne joissa erisnimeä käytetään sellaisenaan, ilman määreitä. Toiseen ryhmään taas kuuluvat mm. *laiskajaakko*²⁰ 'laiskuri laiskimus, laiskiainen', *jö:öjukka* 'jörö ihminen, murjottaja', *ovimikko* 'hotellin, elokuvateatterin tms. ovenvartija, ovimies', *epäuskoinen tuomas* 'ainainen epäilijä' (samannimisen apostolin mukaan, ks. Joh. 20: 24—29; myös sellaisenaan, esim. »Siinä asiassa minä olen *tuomas*»), *martan huolet* 'taloushuolet' (Uuden testamentin Martan mukaan), siihen aikaan kun minä olin *oskarin kokoinen* 'lapsena, keskenkasvuisena ollessani', *Johan se alkoi Lyyti kirjoittaa* (sanotaan, kun pysähtynyt kone alkaa korjauksen jälkeen toimia, työ sujua hyvin tms.) jne., siis yhdyssana- ja sanaliittorakenteet sekä kokonaiset lauseet.

Tarkoitukseni ei ole syventyä teoreettisiin jaotteluihin ja yleisten periaatteiden selvittelyihin, vaan otan puheeksi joitakin omasta mielestäni kiintoisia tapauksia, nekin enemmän aineiston esittelyn kannalta, koska en ole tähän paljon hauskaa ja kielitieteenkin kannalta mielenkiintoista sisältävään ilmiöön mitenkään erityisesti paneutunut. Slangiharrastusteni sivutuotteena kokoelmiini on kertynyt muutamia satoja tämän ilmiön piiriin kuuluvia ilmauksia

¹⁹ EWALD MÜLLER Vornamen als appellative Personenbezeichnungen. Onomatologische Studien zur Wortkonkurrenz im Deutschen (Helsinki 1929) s. 27 (*Ersatznamen*), jossa mainitaan myös saks. Formelnamen, Probenamen sekä engl. formular names (JOSEF REINIUS On transferred Appellations of human Beings, chiefly in English and Germany I, Göteborg 1903).

²⁰ Pohjautunee suomalaisten sotilaiden päällikölleen Jaakko de la Gardielle antamaan lisänimeen *Laiska Jaakko*. Valloittamassaan Novgorodissa vv. 1611—1616 koti-ikävänsä vaivaamina oleillessaan sotilaat tuumivat: »lähtee suvi, lähtee talvi, vaan ei lähde Laiska Jaakko». Jo LÖNNROTIN saunakirjan lisävihkossa myös 'drölare, sölare, lättung, vräkling'.

ja poimin niistä joitakin. Lisäksi otan muutamia esimerkkejä yleiskielestä ja jonkin vertauskohdan vieraista kielistä.

Mutta palatkaamme lähtökohtaamme. Otsikkolauseen sanoista *vihtori* kuuluu siihen ryhmään, jonka nimien alkuperäiset haltijat voidaan saada selville, *uuno* taas ilmeisesti jälkimmäiseen etymologiseen ryhmään. Kun alkaa pohtia *vihtori*-sanan uuden merkityksen lähtökohtaa, niin ensimmäisenä tulee mieleen Uuden Suomen samanniminen sarjakuva (josta muuten sivumennen sanottuna todennäköisesti 'miestään komentelevan vaimon' nimitys *klaava* on lähtöisin). Nimenomaan *koulun vihto.ista* on kuitenkin puhuttu jo kauan ennen kuin Vihtori-nimistä sarjakuvaa alettiin julkaista. Nykysuomen sanakirjan arkistossa on sanalippu, johon on otettu kansakouluntarkastaja Arvi Sipolan 12. 1. 1936 päivätyistä kirjeistä seuraava sitaatti:

»Korpilahden kunnan Tikkanan kansakoulun opettajatar Tyyne Aarni meni siinä 1910 tienoissa naimisiin Koppelmäen talon pojan Vihtori Salokankaan kanssa. Mies tuli koululle ja eleli siellä ilman mitään tointa. Paikkakuntalaiset häntä alkoivat nimittää yksinkertaisesti *Koulun Vihtoriksi*. Samoihin aikoihin naapurikunnassa Jämsässä jotkut opettajattaret ottivat sellaisia miehiä, jotka elivät kouluilla rouviensa kustannuksella. Kansanhuumori risti nämäkin *Koulun Vihtoreiksi*, ja mitä useampia tällaisia tuli sitä varmemmin nimi vakiintui niillä seuduin.

Syksyllä 1915 sen oli saanut kuulla myös silloinen kouluneuvos Onni Rauhamaa, ja seuraavan vuoden alussa pidetyssä kansakouluntarkastajain kokouksessa hän sen julisti puheessaan tiedoksi. Siten nimi kulkeutui yhdellä iskulla yli Suomen, joten se nyt merkitsee kaikkialla *a n s i o t o n t a k a n s a k o u l u n o p e t t a j a t t a r e n m i e s t ä* ».

Sipola oli vv. 1912—24 Jyväskylän piirin kansakouluntarkastajana, joten hän varmaan on tuntenut omakohtaisesti kertomansa asiat. Olen kuullut, että nimityksen syntyvaiheista on muutama vuosi sitten ollut jossakin päivälehdessä pitkä selostus, mutta en ole saanut sitä luettavakseni. Sipolan kirje sisältäneenä joka tapauksessa asian ytimen.

Luultavasti Uuden Suomen sarjakuvan Vihtori Vuorenkaiun etunimen valintaan on vaikuttanut ilmaus *koulun vihtori*. Sarjakuva on osaltaan vakiinnuttanut ja levittänyt vanhaa nimitystä ja luonnollisesti vaikuttanut myös siihen, että *vihtorista* on tullut yleisluonteisempikin nimitys ja että siksi voidaan nykyään sanoa sellaistaikin tohvelisankaria, joka ei elä vaimonsa kustannuksella. Tällainenhan Vihtori Vuorenkaikukin on. Laajentuneessa merkityksessä nimitystä on käytetty jo seuraavissa poimintoissa: »Isäntä, tähän aikaan jo kuollut, oli tullut taloon kotivävyksi, ollut sitten jonkinlaisena 'vihtorina' emännän johtaessa koko komentoa»²¹ ja »Eläinkunnan 'vihtoreita'»²².

²¹ Nimimerkki Ada N., Kuluttajain lehti 33/1935 s. 10.

²² Ilta-Sanomat 101/1937 s. 4 p. 3. Otsikko.

Uuno-nimitystä en ole kuullut kenenkään yhdistävän kehenkään tiettyyn henkilöön. Sitä on käytetty sekä substantiivina että adjektiivina ainakin 1920-luvun alusta lähtien ja jo kaksikymmenluvun puolimaissa se oli etenkin sotilasslangissa yleinen. Tyypillistä käyttöä: Mikäs *uuno* Te olette kun ette sitä tiedä?, *uuno mies*, (olla jossakin asiassa) *täysin uuno* jne. Nykysuomen sanakirjan arkiston vanhin poiminto yleiskielestä on vuodelta 1928. Sotilasslangista taas vanhin oma poimintoni on vuodelta 1922. Radio-nimisessä julkaisussa²³ sanotaan s. 21: »Mikäs Uuno Te olette, joka katsotte vasemmalle ojennuksessa? Ilmoittautukaa vääpelille, saatte 1/2 tuntia santsia [= rangaistukseksi ylimääräistä harjoitusta]». Hakkapeliitan numerossa 6/1927 s. 30 on seuraava vitsi. Luutnantti kysyy alokkaalta: »Mikä nimenne». — Alokas: »Alokas Uuno Peltoniemi». — Luutnantti: »Sitä Uunoa ei tarvitse sanoa, sen näkee sanomattakin». Ilmavoimissa *uuno* merkitsi jo 1920-luvun alussa 'aloittelijaa', esimerkiksi lentokoneen 'ohjaajaoppilasta'. Tässä merkityksessä mm. Aero²⁴ 6/22 s. 108, 6/30 s. 140. Riihimäelle sijoitetun Kenttätykistörykmentti 3:n joukko-osastolehden Sattuman numerossa 24/1926 julkaistussa sanastossa *uuno* merkitsee 'alokasta'. Aero 4/1929 s. 76 on virke: »Nousin äärettömän varovaisesti etuosaan [= lentokoneen ohjaamoon] ja päätin olla näyttämättä mekaanikolle 'uunouttani' [= kokemattomuuttani, avuttomuuttani, tyhmyyttäni]». *Uuno* merkitseekin 'tyhmä, taitamaton, tonttu, hoopo' jne. Siitä saadaan ominaisuudennimi *uunous*, adverbi *uunosti* ja verbit *uunoilla* ja *uunottaa*. *Uunoilla* merkitsee 'käyttäytyä tai toimia uunon tavoin, tonttuilla, hoopilla, möhlätä' ja *uunottaa* 'pitää jotakuta uunona, saattaa joku toimimaan uunosti eli uunoilemaan'. Ainakin *uunoilla* oli jo 1930-luvun alkuvuosina yleinen johdannainen. Ilmavoimien Mekaanikkokoulussa oli 1930-luvulla erityinen *uunotuspenkki* 'suoja, jossa moottoreitansa koekäyttävät oppilaat joutuivat korjailemaan niitä vikoja, joita opettajat opetustarkoituksessa niihin tekevät'²⁵. Sotilasslangissa *uuno* esiintyy yhdyssanan jälkiosana esimerkiksi ilmauksissa *kuormastouuno* 'ajo-, hevosmies, kuormastosotilas', *muru-uuno* 'keittiömestari', *pyykkiuuno* 'mies jonka tehtävänä on koota likainen ja jakaa puhdas pyykki', *talliuuno* 'ajo-, hevosmies', *tupauuno* 'tupalpalvelija'. Kaikkiin näihin nimityksiin liittyy pilkallisuuden tai ainakin väheksyvän yliolkaisuuden sävy.

Ristimänimeen Uuno liittyy jo niin vahva pejoratiivinen sivumaku, että

²³ Muistojulkaisu Radiokoulusta v. 1921—1922. Vaasa 1922.

²⁴ Aero. Suomen ilmailuvoimien esikunnan toimittama julkaisu. Suomen ilmailuklubin virallinen äänenkannattaja. 1921—1939.

²⁵ Suomen Aliupseeri. Suomen Aliupseeriliiton äänenkannattaja. Helsinki 1929—44. 5/1933 s. 76. — Maisteri TAITO PIHOINEN sanoo kuulleensa v. 1942 eräältä Uunolta sanonnan: »Kun on ollut kaksi vuotta Uunona, niin pääsee Oskariksi». Tässä on kyseessä positiivinen kehitys.

kukaan kieltä tunteva isä ei panne sitä enää poikansa etunimeksi. Kirjailija Yrjö Kivimies, alkuaan Uno Mattila, on muuttanut etunimensä juuri siksi, että *uuno* on saanut tyhmyrin merkityksen. Nuorimmat Uunot alkanevat olla 25–30-, jopa 40-vuotiaita.

Muita näin vahvan pejoratiivisen sivumaun saaneita ja yleisiä, etunimeen pohjautuvia yleisnimiä ei suomessa liene. Etenkin yhdyssanan jälkiosana esiintyy kyllä *uunon* tapaan *mooses*: *läskimooses* 'hyvin lihava henkilö' (yleis-slangissa), *soppamooses*²⁶ (sotilasslangissa) 'keittiömies', *rättimooses*²⁷ 'varusmestari' jne. Yleislangissa käytetään jonkin verran verbiä *moosestella* 'hoopoilla, uunoilla'. Vrt. *jeesustella* 'ihmetellä, päivitellä', jonka pohjana ovat ilmaukset »Herra Jeesus!», »Herra Jeesus sentään!» yms. Hjelmqvist²⁸ mainitsee suomenruotsista seuraavat *Moses*-sanankäytökset: 'en konfys, tafatt person', 'trög, dum person'. Hjelmqvist²⁹ arvelee tällaisten merkitysten voivan pohjautua siihen, että Raamatun Mooseksen oli vaikea ilmaista ajatuksiaan. Vrt. 2 Moos. 4: 10. Juutalaisen nimityksenä *Moses* esiintyy mm. ruotsissa, saksassa ja englannissa, mutta tämä käytäntö perustuu siihen, että Mooses on etevin juutalainen ja että hänen nimensä on tavallinen juutalainen etunimi.³⁰ Siihen, että pejoratiivisen sivumaun saanut *mooses* on ruotsista levinnyt Suomeen, on ilmeisesti vaikuttanut sen äänneasu. Vrt. *moloto(h)vi*. Varusmies-aikanani 1933–34 käytettiin Viipurissa eräästä juutalaispojasta pilkkanimitystä *sebulon*, josta asianomainen aina kovasti suuttui. Vrt. *iivana*, *frits* jne.

*

Kuten jo tuli mainituksi, on Raamatusta saatu runsaasti erisnimien sekundäärisen käytön alaan kuuluvia nimiä ja ilmauksia. Ihmissuvun kantaisään Aatamiin pohjautuvat sellaiset yleiset ilmaukset kuin *Hillitä vanhaa aatamiaan*, *Asia käy aatamilleni* jne. Kantaäitimme Eeva taas on antanut pohjan ilmaukselle *eeva*, joka voi merkitä toisaalta alastonta (esim. *eevan puvussa*), toisaalta vie-kasta, petollista, epävakaa, uteliasta jne. naista. Mestarinsa kavaltanut opetuslapsi Juudas on 'kavalaa, petollista ihmistä' tarkoittavan *juudaksen* pohjana ja siihen perustuu myös kansanrunojemme paholaisen nimitys *juutas* ja vastaava kirosana. Daavidin lingollaan surmaamasta jättiläisestä on saatu *koljatti* eli *goljatti* 'isokokoinen, väkevä olento (tav. mies), hongankolistaja' (NS). Jeesuksen historiasta on peräisin *martha* 'talousasioista huolehtiva naistyttö', josta edelleen mm. Marttayhdistys ja sen jäsenen nimi-

²⁶ Korian varuskunnassa ennen talvisotaa yleinen. Käytössä myös sota-aikana.

²⁷ OLAVI UOMA Rykmentin vinttikoiri (Porvoo 1930) s. 14.

²⁸ Bibliska personers namn med sekundär användning i nysvenskan (Lund 1901) s. 76.

²⁹ Ibid. 77.

³⁰ Ibid. 76.

tys *martha*, ja *maria* 'martan vastakohtana henkisempien harrastusten ja ihan-teiden edustaja ja symboli' jne. Vanhan testamentin Je(e)hu-nimiseen israeli-laisten kuninkaaseen perustuu arkikielestä jokaiselle tuttu *jehu* 'tekijämies, mahtimies': Eri jehu. Aika jehu. »Minähän poika taidankin olla aika jehu, jehumpi kuin itsekään tiedän»³¹. NS:n mukaan edelleen: Hän on kuin jehu kimpussani. Yhdyssanoja: puolue-, pääjehu. *Jehu* voi siis nykyään merkitä jopa samaa kuin niinkään arkiset *kiho*, *pamppu*, *pomo* 'johto- tai mahtimies, päämies, pääpukari'. Vanhimmissa lähteissä *jehu* esiintyy yleensä ilmauksessa *ajaa* tai *tulla kuin jehu*, ruots. *köra*, *fara som Jehu*, so. kovaa, hurjaa vauhtia. Näiden pohjana on 2 Kun. 9 :20: »Ja ajo on aivan kuin Jeehun, Nimsin pojan, ajoa; sillä hän ajaa niin kuin hurja».³² Jehun tavoin jonkun kimp-puun käymisestä puhuminen taas pohjautuu siihen, että Raamatun kerto-muksen mukaan Jeehu pani toimeen Jumalan rangaistuksen surmauttamalla jumalattoman Isebelin. Hjelmqvistillä³³ on tästä sanasta runsaasti poimintoja 1700-luvulta lähtien. Sanan alkuperän hämärtymisestä on selvänä osoituk-sena mm. se, että sitä on ruotsissa käytetty myös neutrina.³⁴ Raamatun henkilöön pohjautuu sellainenkin yleisnimi kuin *onania* 'itsesaastutus', sillä sen lähtökohtana on 1 Moos. 38 esiintyvä Onan eli Oonan.

Sotilasslangissamme sanottiin aktiiviupseereita jatkosodan aikana joskus *joosefeiksi* reserviupseereiden eli ns. *passiiviupseereiden*³⁵ vastakohtana. Vakinai- sessa palveluksessa olevat reserviupseerit olivat *benjamiineja*.³⁶ Jo 1930-luvulla *joosef* oli kadettien slangissa 'pukeutumisestaan erityistä huolta pitävä kadetti'. Molempien merkitysten pohjana on seuraava kansainvälinen vitsi: Kuka oli ensimmäinen upseeri (sotilas, kadetti)? — Joosef. — Miten niin? — Hän pukeutui koreihin vaatteihin ja luuli olevansa veljiään parempi. Haupt-Heydemarckin teoksessa *Soldatendeutsch* (Berlin 1934) s.v. *bunter Rock* sano-taan: »Bekannt ist die kleine Geschichte: Wer war der erste Soldat? — Joseph. — Warum? — Er zog einen bunten Rock an und dünkte sich mehr als seine Brüder». Koreista vaatteista puhuminen viittaa ilmeisesti Joosefin isältään saamaan pitkäliepiseen ihokkaaseen, joka herätti veljien kateutta.

Kaikille tuttu sanapari *pekat ja paavot* 'kaikenlaiset ihmiset, ketkä hyvänsä', jolle on vastineita monissa kielissä, pohjautuu sekin Raamattuun, nimittäin hyvin usein yhdessä käytettyihin apostolien nimiin Pietari ja Paa-

³¹ ILMARI KIANTO Nuori runoilijamaisteri (Helsinki 1931) s. 98.

³² V. 1933 käytäntöön otetun käännöksen mukaan, vanhemmissa *Jehun*.

³³ *Bibliska personers namn* s. 117—.

³⁴ *Ibid.* 118—119.

³⁵ Tämä reserviupseereiden itsestään käyttämä leikillinen nimitys johtui siitä, että aktiiviupseerit tähdensivät aktiiviuttaan joskus hyvinkin loukkaavasti.

³⁶ HJELMQVIST mt. 69 mukaan nimitystä *Benjamin* on käytetty nuorimmasta lapsesta ja lempilapsesta mm. ruotsissa, saksassa ja ranskassa.

vali. »Pannanuolet *pekkain, paavoin* / haavoita ei syvin haavoin, / kaikenlaisten vaakalauta / miest' ei kaada eikä auta»³⁷. Vrt. saks. *Peter — Paul* esimerkiksi sananparressa »dem Peter nehmen und dem Paul geben»³⁸; ruots. *Pär och Pål, Pär eller Pål*, tansk. *Per og Poul (Povl)*; vastaavaa käyttöä jonkin verran myös hollannissa, englannissa ja ranskassa³⁹. Ranskassa käytetään vastaavasti sanaparia *Pierre et Jean* ja espanjassa sanaparia *Juan y Pedro*.⁴⁰ Vrt. myös suom.: On siinäkin *tuppurainen tappuraisella takausmiehenä*, so. kaksi samanlaista yhdessä, vastakkain tms. Ks. tuonnempaa s. 219—.

Nykyisin käytetään sekä suomen- että ruotsinkielisessä yleislangissamme ilmausta *paltoojeesus* 'hotellin vaatenaulakon hoitaja, eteisvartija', jonka synonyymeja ovat *tampuurimajuri*, *ovimikko* ja *vaatekerberos*. Hjelmqvist mainitsee jo 1901 suomenruotsalaiset yhdyssanat *Lill-Jesus* 'grötmyndig, obetydlig person' (Uusimaa), *Snåla-Jesus* 'snåling' (Porvoo), *Post-Jesus* 'posttjänsteman' (Suomessa yleinen). Saman lähteen mukaan *Kalfskinns-Kristus* merkitsee 'postförvaltare' (Vaasa). Suomalaisessa sotilasslangissa on ainakin 15 erilaista *jeesus*-loppuista ilmausta, joista otettakoon tähän vain seuraavat: *keittiö-*, *käntty-*, *lettu-*, *lotina-*, *muona-*, *soppajeesus* 'keittiömestari tai -mies, talousaliupseeri, muonittaja'⁴¹, *rättijeesus* 'varusmestari', *käytäväjeesus* 'päivystäjä, joka käytävällä hoputtaa miehiä riviin', *tupajeesus* 'tupalpalvelija' (erään muistitiedon mukaan käytössä jo 1918). Useimmat näistä ovat sotamiehen kannalta tavalla tai toisella vaikutusvaltaisia henkilöitä. Vrt. saks. *Herr Jesus* 'vääpeli', *Vizejeesus* 'varaväpeli'⁴², *Kommissjeesus*, *-christus* 'vanha kenttäpappi'⁴³. Monien edellä mainittujen suomalaisen sotilasslangin *jeesus*-loppuisten sanojen rinnalla, osittain samoissa merkitystehtävissä ja osittain sama-alkuisten yhdys-sanojen jälkiosina, esiintyvät mm. *jumala*, *enkeli* ja *piru*. Suomessa, jossa Jeesus-nimeä ei käytetä ristimänimenä kuten Keski- ja Etelä-Euroopassa, siihen liittyy yleisnimenäkin paljon enemmän tunneväriä kuin siellä, missä se on käypä etunimi. Ehkäpä sen käyttöön liittyy jonkinlaista kielletyn hedelmän viehätystäkin.

Antiikin kulttuuriin pohjautuvat seuraavanlaiset yleisnimenä käytetyt erisnimet. Kerberos oli kreikkalaisten tarustossa manalan pelottava, kolmipäinen koira, joka päästi tulokkaat portista sisään, mutta söi jokaisen joka pyrki ulos. Sotilasslangissa *kerberos* oli jo 1920-luvulla 'keittiömestari' (yleinen)

³⁷ OTTO MANNINEN Säkeitä I (1905) runo Tuomiolla.

³⁸ MÜLLER 40.

³⁹ HJELMQVIST Förnamn 254—255.

⁴⁰ HJELMQVIST *ibid.*, MÜLLER 40.

⁴¹ Vrt. tukkityömaan *hartsujeesus* l. hartsuherra 'muonituspäällikkö'. ERKKI ILMARI Vedenjakajan takaa (Jyväskylä 1934) ss. 91—92.

⁴² PAUL HORN Die deutsche Soldatensprache (Giessen 1899) s. 55.

⁴³ HORN 58.

ja Niinisolon internaatissa se oli jatkosodan jälkeen 'kokeita valvova opettaja'⁴⁴. Yhdyssanan jälkiosana se on esim. ilmauksissa *passikerberos* 'passintarkastaja', *porttikerberos* 'portinvartija', *tullikerberos* 'tullimies', *ovikerberos*⁴⁵ 'hotellin, elokuvateatterin tms. ovimies, ovimikko', *vaatekerberos* 'hotellin vaatteidenvartija, *tampuurimajuri*' ja (sotilasslangin) *murukerberos* 'muonitushenkilö'. Siihen, että kreikkalaisen tarusankarin Akhilleuksen ruumiissa oli vain yksi haavoittuva kohta, nimittäin kantapää tai nilkka, perustuu ilmaus *akilleenkantapää* 'helposti haavoittuva, arka kohta, heikko puoli': Punainen tukka oli Pekan akilleenkantapää (NS). *Sibylla* 'ennustaja, povari' on aikoinaan tarkoittanut muinaisten kreikkalaisten ja roomalaisten tietäjänäistä. Nykyään etenkin 'aistillisesti kiehtovaa, kaunista naista' tarkoittava sana *veenus* on alkuaan muinaisitalialainen kasvullisuuden jumalatar, jota palvottiin myös Roomassa, pohjimmaltaan latinan *venus* 'sulous', ja 'kaunista nuorukaista, naistenhurmaajaa' tarkoittava *adonis* on alkuaan eräs kreikkalaisen jumalaistaruston haltija, jota kuviteltiin ihanaksi nuorukaiseksi. Kreikan historiasta on saatu *efialtes* 'maansa, kansansa kavaltaja, petturi, luopio' ja niin ikään *ksantippa* 'paha ja riitainen, kiukkuinen vaimo', jonka lähtökohtana on Sokrateen vaimon nimi Ksanthippa. Rooman keisarivallan perustajan Gaius Julius Caesarin mukaan on saanut alkunsa yleisnimi *keisari* (lausuttu 2000 vuotta sitten latinassa kaisar). Nykypäivien historiasta on peräisin keväästä 1941 lähtien kautta maailman tunnettu maanpetturin nimitys *quisling*, jonka pohjana on norjalaisen Vidkun Quislingin, saksalaisten kätyrin, nimi. Anglosaksisissa kielissä siitä on sepitetty myös verbijohdannainen *quissle* 'pettää, kavaltaa'.⁴⁶ Kirjallisuudesta on peräisin *don Quijote* 'haaveellinen, sokeaintoinen idealisti', alkuaan Cervantesin romaanin sankari, vaeltavan ritarin irvikuva. 'Naisten viettelijää, naisten hurmaajaa' ja 'elostelijää' merkitsevä *Don Juan* eli *donjuan* esiintyy tietyvästi ensi kerran espanjalaisen kirjailijan Tirso de Molinan näytelmässä⁴⁷ v. 1630 ja pohjautuneeseen sevillalaisiin paikallistarinoihin⁴⁸. Aihetta ovat käsitelleet lisäksi mm. Molière, Byron ja A. Dumas vanhempi, mutta erityisesti sen on tehnyt tunnetuksi Mozartin samanniminen ooppera. Kalevalan vastaavanlaisen sankarin mukaan käytetään Suomessa kevytmielisestä naisten hurmaajasta ja viettelijästä nimitystä *lemminkäinen* eli *Lemminkäinen*. Venäjän viimeisen keisarin Nikolai II:n hovissa tärkeätä osaa näytelleen Grigori Jefimovitš Rasputinin nimi elää irstailijan

⁴⁴ KALLE VÄÄNÄNEN *Interparrat opintiellä* (Hämeenlinna 1953) s. 63.

⁴⁵ JO AARNO KARIMO *Tykkimiehen muistelmia Karjalan rintamalta* (Viipuri 1919) s. 13 asussa *ovicerberos*.

⁴⁶ KAJ BOM *Slang* (København 1949) s. 135.

⁴⁷ *El burlador de Sevilla o el convidado de piedra*.

⁴⁸ Iso Tietosanakirja s.v. Don Juan.

nimityksenä (*rasputiini*). Kansainvälisiä ilmauksia *donjuan* ja *casanova*⁴⁹ sekä omaa *Lemminkäistämme* vastaa nykypäivien *auervaara*, josta tämän nimen alkuperäinen haltija Ruben Oskar Auervaara itse on käyttänyt muistelmissaan verbijohdannaisia *auervaarailia* ja *auervoida*. Auervaara on muuttanut nimensä ja anomustaan hän on perustellut sillä, että hänen nimestään on tullut käsite. Viime kevään kuluessa kielemme on saatu *auervoida*-verbin mallin mukaan verbi *kanervoida*, jonka pohjana on paljon kohua herättänyt kirkkoherra Kauko Voitto Kanervon juttu.

Talvi- ja jatkosodan aikaisesta sotilas- ja yleisslangista voi poimia hauskoja esimerkkejä kuuluisien henkilöiden etu- tai sukunimien käytöstä yleisniminä. Otan tässä puheeksi muutamia aivan yleisesti tunnettuja ja siinäkin suhteessa mielenkiintoisia, että niitä on käytetty semmoisinaan ja yhdyssanan tai sanaliiton osina hyvin monissa merkityksissä.

Petroskoin ja Moskovan radion pahasuisista suomenkielisistä naiskuuluttajista käytettiin talvi- ja jatkosodan aikana sekä kotiseudulla että rintamalla yleisesti nimityksiä *Teuvan Tiltu*, *Petroskoin Tiltu* ja *Moskovan Tiltu* tai tyydyttiin sanomaan lyhyesti *Tiltu* (*tiltu*), esimerkiksi *Tiltun* uutiset. Tyrjän Rykmentin Rintamalehden numerossa 251 oli kesäkuussa 1942 Hitlerin vierailuun liittyvien vihollispropagandan kommentaarien yhteydessä virke: »'Haa!' huutavat tätä näkyä kaikki moskovalaiset, lontoolaiset ja newyorkilaiset *tiltut* ja *jennyt* . . .» *Lontoon jenny* oli Englannin radion suomenkielisen propagandan naislukija. Kun sitten ensiksi mainitun naisihmisen henkilöllisyyttä pohdittiin, niin aluksi puhuttiin että kyseessä oli Tilda Kaihosalo eli ns. *Tampereen Tiltu*, jollainen henkilö on todella ollut olemassa. Myöhemmin alettiin huhuta, että kyseessä olikin *Teuvan Tiltu* ja lopulta näitä niin sanoakseni perustiltuja oli vähän joka puolella ja jokaisen tuttuja. Jahvetin (maisteri Yrjö Kilpeläisen) selvittelyjen mukaan *Petroskoin Tiltu* oli kuopiolaissyntyinen kommunistinainen Saima Maria Virtanen, o.s. Tarvainen, ja *Moskovan Tiltu* Yhdysvalloissa syntynyt, mutta Suomessa kasvanut ja aktiivisena kommunistina toiminut rouva Aino Lyydia Kallio, joka meni v. 1932 salaa Neuvostoliittoon.⁵⁰ Venäläisen propagandan suomenkielistä mieslukijaa sanottiin jatkosodassa paikoin *Tiltun mieheksi*⁵¹ ja venäläistä sotilasta *Tiltun serkuksi*. Venäläisten kaiutinlähetyksen miesesiintyjää taas sanottiin jatkosodassa Kannaksella yleisesti *koirastiltuksi* (*Koiras-Tiltuksi*). Tämän nimityksen mallina on ollut talvisodasta lähtien yleinen sotilasvirkamiehen pilkkanimitys *koiraslotta*. Naiskuuluttajien suulauteen ja kielenkäytön räikeyteen perus-

⁴⁹ Casanova, italialainen seikkailija ja kirjailija Gian Giacomo Geranimo de Seingalt (1725–1798).

⁵⁰ Ks. esim. Kalevan Kontio 9/1941 s. 8, Salon Suojeluskuntapiirin Kenttälehti 3/1941 s. 6.

⁵¹ Mm. Jousimies 12/1941 s. 5, Karjalan Viesti 29/1941 s. 4.

tuvat wellerismit »Niinhän se heiluu kuin Tiltun kieli, sanoi Saimaan sotamies Silo, kun ryssän valonheittimen levotonta kiilaa katseli», »Ei sovi torvesta, sanoi sotamies Makkonen, kun Tiltun uutisia kuunnellessa radioon häiriö tuli». ⁵² Etenkin wellerismeissä *tiltu* merkitsi myös venäläistä naissotilasta: »Tämä on niit' Tiltui, sanoi Rauman poika, kun ryssän naissotilaan vangiksi sai» ⁵³, »Sainpas minäkin yhden Tiltun kiinni, sanoi sotamies Kolari, kun ryssän naissotilaan vangiksi sai». ⁵⁴ Vähitellen *tiltusta* tuli yleinen venäläisen symboli. Niinpä venäläinen pienoiskranaatinheitin oli jatkosodassa kaikilla rintamilla yleisesti *tiltu*: *tiltu haukkuu* 'pienoiskranaatinheitin ampuu' ja *tiltun haukku*. Harvinaisempia olivat jatkosodan aikaiset merkitykset 'venäläinen pikakivääri' ja 'venäläinen sotasaalisuorma-auto'. »Tiltu suuteli molemminpuolisesti, tuumi poika naureskellen [saatuaan konetuliaseen luodeista naarmun molempiin poskipäihinsä], kun kahakasta oli selvitty». ⁵⁴

Kun ulkoasiainkomissaari Molotov joutui sekä ennen talvisodan alkamista käydyissä neuvotteluissa että sodan aikana näkyvimmin edustamaan Neuvostoliittoa ja esittämään sen vaatimukset, oli luonnollista, että hänestä tuli negatiivisessa mielessä kaiken venäläisen vertauskuva ja että suomalaisten voimaton kiukku etsi kielellistä purkautumistietä sovittamalla hänen nimensä mitä erilaisimpiin yhteyksiin. Tavallisimpia olivat äänneasut *molotohvi* ja *molo* ja niitä käytettiin ilman lisämääreitä ainakin 10 merkityksessä ja yhdyssanan tai sanaliiton osana enemmässä kuin 20 ilmauksessa. *Molotohvi* merkitsi mm. 1) venäläinen yleensä, venäläiset, 2) venäläinen lentokone, vars. pommikone, 3) venäläinen panssarintorjuntatykki tai suora-ammuntatykki (esim. Laatokan koillispuolella talvisodassa yleinen), 4) edellisten kranaatti, 5) kasapanos, jolla tuhottiin panssarivaunuja ja korsuja (talvisodassa yleinen), 6) panssarivaunun este (sekä sudenhauta että kivieste; jälkimmäistä tarkoittavana jo loka-marraskuussa 1939), 7) venäläinen sotasaalisauto, 8) venäläinen panssarijuna, 9) venäläisen kranaatin sirpale. 'Kasapanoksen' merkitykseen liittyvät seuraavat, Laatokan koillispuolen mottitaisteluissa talvisodassa käytetyt ilmaukset. *Molotov-kelkka* eli *Molotov-laiva* oli viholliskorsujen ja aseiden tuhoamiseen käytetty vehje, joka tehtiin siten, että »ahkiosta poistettiin perälauta ja sen eteen kiinnitettiin panssarintorjuntatykin toinen suojuskilpi sekä käsikranaattilaatikko oikealle puolelle»; tällaista laitetta käyttäen mies pääsi lähelle tuhottavaa korsua tai tuliasetta. *Molotov-pommi* tarkoitti 'useita käsikranaatteja yhteen kiinnittämällä tehtyä kasapanosta' ja *Molotov-ryhmä* 'syöksyryhmää, jonka aseistuksena oli molotov-kelkkoja ja -pommeja'. Näistä

⁵² KURJENSAARI, M. ja REKOLA, V. Hyvin sytytti. Rintamakaskuja (Jyväskylä 1943) s. 46.

⁵³ »Salainen ase.» Kenttäkaskuja. 2. painos (Helsinki 1942) s. 36.

⁵⁴ Karjalan Viesti 28/1941 s. 4.

laitteista on mainintoja ja selostuksia mm. Jääkäripataljoona 4:n talvisodan aikaisessa sotapäiväkirjassa. Talvisodan aikana panssarivaunujen tuhoamiseen käytettyjen polttopullojen ja niiden sisällyksen nimitys *Molotovin cocktaili* tunnettiin talvisodan aikana useissa kielissä.⁵⁵ *Molotovin ilma* (sää, taivas) tarkoitti nimenomaan talvisodan aikana lentotoimintaan sopivaa kirkasta säätä. *Molotovin leipä* (*limppu, munat, terveiset*) olivat lentopommeja. Näistä kaksi ensimmäistä samoin kuin *Molotovin leipäkori* 'lentokoneesta pudotettu peltinen palopommien sirottelulaite'⁵⁶ olivat ironisia ilmauksia ja johduivat siitä, että venäläisten propagandan mukaan heidän pommikoneensa eivät talvisodan aikana pommittaneet suomalaisia asutuskeskuksia, vaan toivat kapitalismin kahleissa huokaavalle ja nälkää näkeväälle Suomen kansalle leipää, sivistystä ynnä muuta hyvää. Edelleen: *Molotovin varikset* 'venäläiset pommikoneet', *Molotovin verhot* 'pimennysverhot', *Molotovin suljettu* 'metsään juokseminen ilmahälytyksen tapahduttua' (käytetty Hennalassa joulukuussa 1939; suljettu 'sulkeisjärjestyksessä pidetty harjoitus'), *Molotovin silmä* 'venäläinen tähystyspallot', *Molotovin savotta* 'sota' (pohjoisilla rintamilla käytössä jo joulukuussa 1939), *Molotovin puhelinnumero* 'tuntolevy' (Pohjois-Suomessa jo ns. ylimääräisten kertausharjoitusten aikana syksyllä 1939⁵⁷) jne. Kasapanosta merkitsevistä *molotovista* johdettiin Laatokan koillispuolen motti-taisteluissa talvisodassa verbi *molotovoida* 'tuhota molotov-pommeilla'.⁵⁸

Stalinin nimi on tällaisissa yhteyksissä paljon harvinaisempi. Ainoa aivan yleinen nimitys lienee ollut *Stalinin urut*, sekin luultavasti lainaa saksasta: *Stalin-orgel* 'russischer mehrläufiger Raketenwerfer'.⁵⁹ *Stalinin korpit* 'venäläiset lentokoneet' on ivallinen muunnos venäläisten lentäjien kunnianimestä »Stalinin kotkat». Stalin oli taustahenkilö, joten hän on jo sen vuoksi jäänyt Molotovin rinnalla taka-alalle. Lisäksi on vaikuttanut se, että Stalinin nimen suomenkieliseen sanastoon niin kuin *Moloto(h)v(i)* eli *Molo*, joka muistuttaa äänneasultaan kovasti sellaisia deskriptiivisiä sanoja kuin *molittaa*, *molottaa*, *mollottaa*, *mollisko* jne., joiden merkityskin on vahvasti pejoratiivissävyinen.

⁵⁵ *Molotov cocktail*. Ks. ERIC PARTRIDGE *Words at War Words at Peace* (London 1948) s. 135 ja A Dictionary of Slang and Unconventional English (3rd edition 1949; lyhennän jäljempänä DSUE); KAJ BOM mt. 113. PARTRIDGEN toimittamassa sanakirjassa A Dictionary of Forces' Slang 1939—1945 (London 1948) mainitaan *Henderson cocktail*, jolla englantilaiset savustivat saksalaisia koloistaan Halfayan solassa Afrikassa.

⁵⁶ Tunnettiin sanomalehtimiesten kirjoitusten välityksellä ulkomaillakin. Esim. engl. ja amer. *Molotov breadbasket*. PARTRIDGE *Words* 135 ja DSUE; The American Thesaurus of Slang, Addenda 1947.

⁵⁷ PENTTI HAANPÄÄ *Korpi-sotaa* (Helsinki 1940) s. 13.

⁵⁸ Mm. Jääkäripataljoona 4:n sotapäiväkirja 3. 2. 1940.

⁵⁹ Mm. GERHARD LOOSE *Zur deutschen Soldatensprache des zweiten Weltkrieges*. The Journal of English and Germanic Philology. July 1947, N:o 3, Vol. XLVI, 288; »Einen bessern findest du nicht» (Bad Wörishofen 1952) s. 396.

Samanlaiset äännesymboliset seikat ovat vaikuttaneet siihen, että nimiä Uuno ja Mooses on alettu käyttää vahvasti pejoratiivissävyisinä yleisniminä. Vrt. s. 224—.

On luonnollista, että jonkun aseveljen nimeä käytetään sekundäärisesti aivan toisenlaisissa merkityksissä kuin vihollisen nimeä. Toisen maailmansodan ajoilta sopivat esimerkiksi ne ilmaukset, jotka liittyvät saksalaisen sotamarsalkan Erwin Rommelin nimeen. Hänhän oli toisen maailmansodan ihailluimpia ja myös vihollisen puolella kunnioitetuimpia sotapäälliköitä. Afrikan-retkellään hän saavutti suorastaan legendaarisen maineen. »Ei Rommelikaan ole mikään poppamies», oli 3. Prikaatissa yleisenä sanontana ja sillä tarkoitettiin: Mahdoton on mahdotonta. Jalkaväkirykmentti 12:n komentaja, eversti Puroma, myöhempi kenraali ja rajavartiostojen komentaja, oli jatkosodassa omien miestensä puheissa *Rommel(i)*. Hänestä käytettiin myös nimitystä *Pohjolan Rommel(i)*. Hänen toimintaansa Pohjolan jängillä verrattiin Rommelin toimintaan Afrikan aavikoilla. Rintamalla panssarijoukkojen miestä ja urhoollista miestä yleensäkin sanottiin melko yleisesti *rommeliksi*. Kokonaan moottoroitujen joukkojen toiminnan kannalta on kuljetuksen järjestelyllä ja hoidolla ratkaiseva merkitys ja siihen pohjautuu kuljetusupseerin nimittäminen *rommeliksi*. Rukajärvellä sanoivat kevytrakenteisiin itäsuomalaisiin rekiin tottuneet miehet raskasmallista ja kömpelöä armeijan yleisrekeä *rommeliksi*. Samalla rintamanosalla ahdistelivat vihollispartiot Repolan ja Rukajärven välillä kulkevia kolonna, minkä vuoksi kolonien suojaksi asetettiin *rommeleita*, so. panssarilevyillä vahvistettuja ja vahvasti aseistettuja kuorma-autoja. Siihen, että alkoholi tekee miehestä rohkean ja rämäpäisen, perustunevat *rommeli*-sanana merkitykset 'saksalainen alkoholi', 'viina yleensä' ja nimenomaan 'jäähdytysnesteestä tai moottorispristä erotettu alkoholi eli »telaketju»' (telaketju viittaa panssarivoimiin). Jälkimmäinen merkitys oli jatkosodan aikana aivan yleinen. Lopuksi *rommeli* tarkoitti 'punaista jauhamehua' ja 'kuivatuista perunoista tehtyä keittoa' (ehkä oletetun saksalaisperäisyyden vuoksi). Saksalaista säilykehernekeittoa ja Rana-hernejauhetta sanottiin *Rommel*in *marssijuomaksi*. Ruoka-aineiden nimityksiin *rommeli* lienee joutunut vain siksi, että suosittua sanaa on pyritty soveltamaan kaikkiin mahdollisiin yhteyksiin.

Kansallisuutta osoittamaan käytetyt erisnimet ovat tavallisesti kyseisen kansan keskuudessa yleisiä ristimänimiä. Niinpä ven. Ivan on lähtökohtana venäläisen tai venäläisten nimityksille *iivana*, *vanja* (talvi- ja jatkosodassa luultavasti tavallisin ja yleisin venäläisen nimitys) ja *vantka*⁶⁰ (talvi- ja jatkosodassa yleinen). *Iivana* oli yleisnimenä käytössä jo ensimmäisen maailman-

⁶⁰ Asussa *vantjat* 'venäläiset' jo KARIMO mt. 73, 112.

sodan aikana ainakin suomessa, saksassa⁶¹ ja englannissa⁶². Suomalaiset sotilaat käyttivät talvi- ja jatkosodassa venäläisistä myös nimityksiä *aleksi* ja *vasili*, jotka nekin ovat pohjaltaan tavallisia venäläisiä etunimiä. *Frits(i)* eli *fritsu* (< saks. Fritz < Friedrich) on saksalaisen sotilaan kansainvälinen nimitys.⁶³ Baijerissa *Fritzchen* on ollut nimenomaan preussilaisen nimitys ja Švaabissa sitä on käytetty erityisesti preussilaisista upseereista.⁶⁴ Englantilaisen sotamiehen kansanomainen nimitys *tommy* (*Tommy*) ei ole etymologialtaan aivan näin yksinkertainen. Se on alkuaan aivan tavallinen englantilainen etunimi (Thomas) ja sotamiehen yleisnimitykseksi se tuli siten, että sitä käytettiin 1800-luvun valankaavoissa ja sotilaan tilikirjassa (Soldier's Account Book, joka otettiin käyttöön 1815) ns. korvikenimenä. Tilikirjan käyttöohjeissa näet oli kirjan oletetun omistajan nimenä *Thomas Atkins*. *Tommy Atkins* olikin englantilaisen sotamiehen slanginimityksenä vuodesta 1830 lähtien. *Tommy* on noin 80 vuotta vanha nimitys ja se yleistyi lopullisesti koko englantia puhuvan maailman käyttämäksi englantilaisen sotamiehen tuttavalliseksi nimitykseksi Kiplingin runojen ansiosta.⁶⁵

Amerikan Yhdysvalloista ja sen kansasta käytetty ilmaus *Setä Samuli* eli *Setä Sam*, engl. *Uncle Sam*, on luultavasti leikkilinen muodoste alkukirjaimista U.S. 'United States' ja uusimpien lähteiden mukaan sen pitäisi olla peräisin vuoden 1812 sodan ajoilta⁶⁶. Yhdysvaltain asukasta tai kansaa tarkoittava ilmaus *Brother Jonathan*, jonka mallina on ollut *John Bull*, on yhdistetty Amerikan vapaussodan aikaiseen Connecticutin kuvernööriin Jonathan Trumbulliin, joka nautti siinä määrin kenraali Washingtonin kunnioitusta ja ystävyyttä, että tämän kerrotaan erään tuloksettoman sota-neuvottelun jälkeen sanoneen: »Meidän on kysyttävä neuvoa Veli Jonathanilta». ⁶⁷ Englannin kansaa ja (tyypillistä) englantilaista merkitsevä, suomessakin käytetty ilmaus *John Bull* (suomeksi käännettynä *härkä-Jussi* eli *härkäjussi*) esiintyy tiettävästi ensi kerran John Arbuthnotin satiirissa »The History of John Bull» v. 1712⁶⁸. Ranskan tasavallan nimitys *Marianne* on

⁶¹ Ks. esim. KARL BERGMANN *Wie der Feldgraue spricht* (Giessen 1916) s. 27 *Iwan*.

⁶² PARTRIDGE 1914 yl., EDWARD FRASER ja JOHN GIBBONS *Soldier and Sailor Words and Phrases* (London 1925).

⁶³ Mm. ALBERT DAUZAT *L'Argot de la Guerre* (Paris 1919), PARTRIDGE DSUE: 1914 —, FRASER & GIBBONS jnc.

⁶⁴ MÜLLER 73.

⁶⁵ Ks. esim. FRASER & GIBBONS mt. ja PARTRIDGE DSUE.

⁶⁶ Ks. esim. PARTRIDGE DSUE. *Shorter Oxford English Dictionaryn* mukaan v:ilta 1813. Näin ollen Vir. 3/55 s. 253 oleva maininta, että ilmaus on peräisin Amerikan vapaussodan ajoilta, lienee erheellinen.

⁶⁷ Ks. UNO PHILIPSON *Political Slang 1750—1850* (Motala 1941) s. 174, Meyers *Grosses Konversations-Lexikon*, 6. painos (Leipzig ja Wien 1909).

⁶⁸ Ks. mm. PHILIPSON 173 ja SOED.

naisen etunimi ja Ranskan leikkiliseksi tai pilkalliseksi nimitykseksi se tuli »La Marianne» nimisen toista keisarikuntaa vastaan suunnatun salaliiton mukaan.⁶⁹

*

Sellaisiinkin ristimänimiin, joilla ei nykyään ole varsinaista käsitesisällystä, liittyy usein melkoisesti tunnearvoa. Ja juuri tästähän johtuukin, että toiset ristimänimet ovat suosiossa, toiset eivät, ja että vaikka vanhemmilla on paljon valinnanvaraa, niin tietyt nimet ovat tietynä aikana muodissa. Varsinkin vanhempina aikoina oli talonpoikaisilla ihmisillä omat nimensä ja herrasväellä omansa tai ainakin niin, että alempi kansa käytti nimestä arkisempaa, usein deminutiivista ja hyväilynimen luonteista äänneasua, ylemmät säädyt täydellisempää ja samalla arvokkaampana pidettyä asua. Yleinen ilmiö on myös se, että nousukkaat, joilla sattuu olemaan kansanomaisen etunimi, pyrkivät muuntamaan sen arvokkaamalta kuulostavaan asuun. Seuraava sveitsiläinen tarina osoittaa hauskesti ristimänimen eri äänneasujen kansanomaista arvoasteikkoa. Talonpoika vaati, että hänen lapselleen oli annettava kasteessa kolme nimeä: Johannes, Hans, Heiseli. Jos hänestä tulee herra, niin häntä sanotaan Johannekseksi, jos hänestä tulee talonpoika, niin hän on Hans, mutta jos hänestä tulee tallirenki, niin hän on vain Heiseli.⁷⁰ Saksassa hyvin yleiseen Hans-nimeen liittyy usein epämiellyttävää sivumakua. Sananparsi sanookin: »Das Kind muss einen Namen haben und wenn's Hans heissen soll».⁷⁰ Franziska on huonossa huudossa Tonavan varrella Riedlingessä ja siellä sanotaan: »Wo das Weib Franzele heisst, braucht man keinen Haushund».⁷⁰ Samantapaisia seikkoja kuin edellä kerrottu sveitsiläinen juttu kuvastaa nimen erilaisten asujen käyttö suomessakin.⁷¹ F. E. Sillanpään teoksessa Hurskas kurjuus (Kootut teokset I, 1928) vaihtelee päähenkilön etunimi sen mukaan kuin hänen sosiaalinen ja taloudellinen asemansa muuttuu. Kirkonkirjojen mukaan hän on *Johan* Abraham Benjaminpoika, pikkupoikana ja renkipoikana hän on *Jussi* (s. 345 »Nikkilän Maijan poika Jussi», s. 441 »Tuorilan Jussi»), itsenäiseksi mieheksi vartutuaan ja maailmaa kierrellessään hän on *Juha* (s. 459), suurena torpparina hänestä tulee *Janne* (s. 484 »Juhanista oli tullut suuri torppari; häntä ruvettiin vähitellen sanomaankin *Janneksi*»), mutta kun elämänkaari alkaa hiljalleen painua alaspäin, niin hän muuttuu jälleen *Juhaksi* (s. 497). ». . . eikö

⁶⁹ Ks. esim. Nordisk Familjebok, 13. osa (Stockholm 1930), Meyers Grosses Konversations-Lexikon.

⁷⁰ MÜLLER 19.

⁷¹ SILLANPÄÄN teoksessa Hiltu ja Ragnar (Kootut teokset III. Porvoo 1928) *Hiltu* on kotiapulaisena oleva köyhä maalaistyttö ja *Ragnar* herrasväkeen lukeutuvan isäntäväen poika.

teillä nyt siellä parempaa miestä ole kuin Toivolan Jussi» (s. 572). Teoksen viimeisillä sivuilla kirjailija käyttää sekaisin asuja *Juha* ja *Jussi*. Kirjoituksessaan Pari huomiota eteläpohjalaisesta ristimänimistöä on Hannes Teppo esittänyt joukon esimerkkejä etunimien äänneasun muuttumisesta ikäkausien mukaan Etelä-Pohjanmaan murrealueella.⁷² Juhoksi ristitty miehenalku on noin kymmenvuotiaaksi asti *Jukka*, sen jälkeen *Jussi*, kunnes hän menee naimisiin ja hänestä tulee itsenäinen isäntämies, jolloin etunimi vaihtuu asuun *Juha*, jona se pysyy hautaan saakka. Juhan »paraatiasu» on *Juho*. *Kustaa* on poikasena *Kusti*, nuorukaisena *Köpi*, miehuusiällään *Kustaa* ja vanhana miehenä *Köysti*. Vastaavasti mm. *Heikku* — *Heiska* — *Heikki*; *Jassu* 1. *Jaakku* — *Jaska* 1. *Kauppi* — *Jaakkoo*; *Maria*: *Maiju* — *Maikkoo* — *Maija*; *Hedvig*: *Helvi* — *Hessa* — *Heta* (usein vanhana taas *Helvi* — *Helviiki*). Inkeri Tuovinen mainitsee artikkelissaan Tornionjoen takaa suomea oppimassa⁷³ esimerkkejä erisnimien käytöstä yleisnimien luonteisesti ja sanoo mm.: »Kuinka tulikaan kerran puhe *Köystistä*, niin puhekumppaniani alkoi kovasti naurattaa. Sanoi: *eihän se olt kun haukkunimi, köysti, sen köysti mikä si olet!*»

Edellä kosketellusta ilmiöstä kirjoittaa Kustaa Vilkuna Hannes Tepon kanssa toimittamassaan Etunimikirjassa⁷⁴: »Henkilön nimi, joka yhä edelleen annetaan vuosituhanten takaisin kastemenoin, on tärkeä ja salaperäinen osa ihmistä. Se on ikäänkuin erityinen olento, joka ilmentää ja edustaa sen kantajaa. Nomen est omen, 'Nimi on enne'. Siksi, kun ihmisen sisäisessä tai ulkonaisessa olemuksessa tapahtuu jyrkkä muutos, tulee Sauluksesta Paulus, nuntius Pacellista paavi Pius XII, Toini Putkosesta oopperalaulajatar Antonietta Toini, Lenni Laaksosta kirjailija Unto Karri jne.» Ristimänimien valinnasta taas Vilkuna kirjoittaa Etunimikirjassa⁷⁵: »Mitään lopullisesti valmista ristimänimikalenteria ei tietenkään koskaan voi valmistua. Kukin aika luo yhä uusia nimiä; syntyy yhä uusia ihailtuja kantakaimoja, joiden mukaan annetaan nopeasti leviäviä muotiniimiä. Raamatulliset henkilöt, pyhimykset ja Ruotsin kuninkaasivat ovat meillä vuosisatoja olleet suuria kantakaimoja, eikä Napoleonkaan ole elänyt suomalaisitta kaimoita. Nykyinen polvi valitsee kantakaimansa lähempää. Juhani Ahon 'Panu' toi kansallisromanttiset nimet *Jorma* ja *Kari*. Johannes Linnankosken 'Laulu tulipunaisesta kukasta' teki *Olavista* erittäin suosittu pojan ja *Kyllikistä* tytön nimen, Väinö Katajan monena painoksena levinnyt 'Irja' lienee antanut sysäyksen *Irja*-nimen miltei samanaikaiseen nopeaan leviämiseen. Koulujemme keski- luokkien miltei lukemattomat *Ritvat* lienevät alkuaan oopperalaulajatar Ritva

⁷² Vir. 1929 ss. 59—61.

⁷³ Vir. 1931 ss. 51—52.

⁷⁴ Helsinki 1947 s. 59.

⁷⁵ Ss. 72—73.

Aron kaimoja, jne.» Vrt. mitä Teppo sanoo eräiden herännäisjohtajien etunimien leviämisestä Pohjanmaan pitäjien nimistöön.⁷⁶

Joistakin yleisistä ristimänimistä on suomessa kuten myös monissa muissa kielissä tullut joko sellaisinaan tai jonkin luonnehtivan määrään täydentäminä tiettyjen tyyppien, tietynlaista tai määrätehtävää hoitavan henkilön jne. yleisnimityksiä. Tällaisia ilmauksia on suomessakin suuret määrät. Useimmat niistä ovat vasta viime aikoina syntyneitä, osa tilapäisluonteisia ja lyhytikäisiä, mutta joukossa on varmasti myös melko vanhoja. Tässä mainitsemani esimerkit ovat suurimmaksi osaksi aivan viime vuosikymmenien tai nykypäivien luomuksia, mutta kielessämme on varmaan melko vanhaakin tähän kuuluvaa kieliainesta. Kun tämänluonteiset ilmaukset kuuluvat valtaosaltaan arkityyliin ja meidän kirjallisuutemme oli vuosisatoja etupäässä uskonnollista hartauskirjallisuutta, niin vanhemmasta kirjallisuudestamme ei ainesta sanottavasti löytynyt.⁷⁷ Sen sijaan sananparret ja kansanomaiset hokemat voivat sisältää hyvinkin vanhaa ainesta, vaikka sen iän määrittäminen voi olla vaikeata.

Erisnimenä käytettyinä lisä-, etupäässä pilkka- ja haukkumaniminä ovat kansankielessä ja arkityylyissä vanhastaan yleisiä sentapaiset nimet kuin *Karhu-Pekka* (karhunkaatajana kuuluva Pekka-niminen mies), *Kissa-Mikko* (itsellis-mies Mikko Hyvönen, joka eli kasvattamalla kissoja ja tekemällä niiden ja tappamiensa vieraiden kissojen nahoista turkkeja)⁷⁸, *Paha-Pirkko* eli *Piru-Pirkko*⁷⁹ (Pirkko-nimisen naisen haukkumanimiä), *Ruoti-Kusti*⁸⁰ (Kusti-niminen ruotilaisukko), *Vuulu-Ville*⁸¹, *Haitari-Janne*⁸¹, *Pulla-Kaisa*⁸¹, *Sika-Santeri*⁸¹, *Nenä-Anni* (joko isonenäinen Anni tai Anni, jolta jokin tauti on syönyt nenän olemattomiin), *Sota-Ville* (erittäin sotaisena pidetty everstiluutnantti Ville Teittinen), *Paniikki-Paavo* (Paavo X, joka sota-aikana korkeahkona komentajana ollessaan herätti koko sodan ajan esikunnassa palvelleiden upseerien keskuudessa paniikkiin vivahtavaa hermostuneisuutta uhkailemalla lähettää milloin minkin upseerin heti huomispäivänä rintamalle) jne. Juuri tämän-tyyppisistä, kirjallisuudessa esiintyvistä ilmauksista on monesti aivan mahdoton sanoa, milloin on kysymyksessä erisnimi (siis tietyn henkilön lisänimi), milloin taas yleisnimi.⁸² Monesti yleisnimi on voinut saada alkunsa kyseistä tehtävää hoitaneesta henkilöstä, jolla on ollut se etunimi, joka on yleisnimen jälkiosana. Toisaalta jälkiosan valintaan on varmasti hyvin usein vaikuttanut

⁷⁶ Vir. 1929 s. 61.

⁷⁷ Vrt. HJELMQVIST *Bibliska personer namn* s. VII—.

⁷⁸ HEIKKI TOPPILA *Valkolan vaarin jouluvuimat* (Helsinki 1923) s. 151.

⁷⁹ *Ibid.* 117.

⁸⁰ *Ibid.* 168.

⁸¹ TOPPILA *Tulisilla vaunuilla* (Porvoo 1935) s. 7 teoksen henkilöiden luettelossa.

⁸² Ortografisten seikkojen merkityksestä tulee puhe myöhemmin Ks. s. 226.

alkusointu. Lisäksi on huomattava, että ekspansiokykyisimmistä jälkiosina käytetyistä nimistä tulee helposti muotisanoja, joita yritetään sovittaa kaikkiin mahdollisiin yhteyksiin. Näiden seikkojen valaisemiseksi otan muutaman esimerkin ja valitsen etupäässä sellaisia ilmauksia, joiden jälkiosaa on käytetty verraten monissa yhdyssanoissa.

Alkusointuisten sanaparien tyyppiä ovat esimerkiksi *hätäheikki*⁸³ 'susi', *helppoheikki* l. *Helppo-Heikki* 'leikkisästi tavaroitaan mainostava markkina- t. torikaupustelija', *halpaheikki* 'id'. (sanoo myyvänsä helpolla l. halvalla), *hassuheikki* 'hassunkurisesti käyttäytyvä henkilö', *hippaheikki* (esim. sananparressa »Heiluu kuin hippaheikki hiiden ja helvetin väliä»), *hoppuheikki* 'suotta kiirehtijä, hätäkoitsija'⁸⁴, *hyppyheikki* l. *Hyppy-Heikki* (sotilasslangissa) 'jäykkälavettinen tykki, joka hypähtää joka laukauksella' ja 'panssarimiina, joka hypähtää ensin ilmaan ja sitten vasta räjähtää', *hylsyheikki* 'asealiupseeri', (yleiskielen) *juonijaakko* 'juonittelija, juonikas ihminen', *jöröjukka* 'jörö ihminen', (sotilasslangin) *vanikkaville* 'keittiömies, -mestari', *velliville* 'id.', *vieteriville* 'asealiupseeri', *kipinäkalle* 'kamiinanvartija', *nallikalle* 'asealiupseeri' jne. Alku- ja loppusoinnun vaikutuksesta Matti on joutunut jälkiosaksi ilmaukseen *mottimatti* eli *Motti-Matti* 'suomalainen sotilas, sotamies', jota käytettiin jonkin verran rintamajoukoissakin talvisodan loppuaikoina, sanomalehdissä joskus vielä jatkosodan alkuaikoina. Nimitys sai alkunsa Laatokan koillispuolella käydyistä mottitaisteluista. Alkusoinnolla on varmasti ollut ratkaiseva osuus myös seuraavanlaisten ilmausten syntyyn ja vakiintumiseen: (kaikki) *Matit ja Maijat* '(kaikki) tavalliset miehet ja heidän vaimonsa, miehet ja naiset, miespuoliset ja naispuoliset henkilöt'⁸⁵, *Matti Meikäläinen* 'meikäläinen, tavallinen keskitason kansalainen, jokamies' jne. Samaa voidaan sanoa seuraavien sitaattien alkusointuisista sanapareista: »Hallassa ei ole punaisia eikä valkoisia — *maamateja* [= maanviljelijöitä], *porojusseja* [= poromiehiä] vain»⁸⁶, »Nuo vangitut roistothan ovat omia renkijussejamme *Matti Mannisia, Pekka Pennasia, Iikka Irmalaisia!*»⁸⁷ *Jusseja* ks. tuonnempaa. Tämä tyyppi on hyvin suosittu myös kansanomaisissa haukkuma- ja muissa lisänimissä, sarjakuvien tyyppien nimissä (esim. Kotilieden *Kieku* ja *Kaiku*, Suomen Kuvalehden *Niku* ja *Naku*, Seuran *Jussi Juonio* ja *Matti Mainio*, *Pekka Peloton* ja *Meri-Matti*, Uuden Suomen *Ville Vallaton*), urheiluseurojen nimissä (*Hankasalmen Haka*, *Janakkalan Jana*, *Kajaanin Kipinä*, *Karihaaran Karu*, *Kempeleen Kiri*, *Pirkkalan Pinnistäjät*, *Tervolan Terävä*, *Ypäjän*

⁸³ Jo GANANDERIN sanakirjassa *händheikki*. Ks. myös NIRVI Sanankieltoja 93, 97, 121.

⁸⁴ Suometar 119/1908 (NS:n arkisto).

⁸⁵ Vrt. saks. *Hans* ja *Grete* l. *Hänsel* ja *Gretel* (MÜLLER 31), engl. *Jack* and *Gill* jne.

⁸⁶ Kianto Hallan Jääkärit (Helsinki 1927) s. 217.

⁸⁷ Kianto Elämän ja kuoleman kentältä. Sotarunoilija Aarni Suursalon vaikutelmia vapaussodasta (Helsinki 1928) s. 62.

Yllätys), nimimerkeissä (*Kisa-Kalle, Pekka Peitsi*) jne. Vrt. tämän artikkelin s. 219.

Melko runsaasti on aivan yleisesti tunnettuja yleisnimiä, joiden loppuosana on erisnimi *Jussi*, kansanomainen ja tuttavallinen asu nimeä Johan, Johannes. Se esiintyy ensinnäkin jäniksen nimityksissä *jänis-*, *jänö-* ja *pupujussi* sekä sellaisenaankin jänistä tarkoittavana.⁸⁸ Pohjaltaan se on eufemistinen mielistelynimitys.⁸⁹ Ruots. *jösse* eli *jöns* (Johannes-nimen muoto) on saanut merkityksen 'jänis' siksi, että tätä eläintä on pidetty tyhmänä. *Jöns* on jo aikaisemmin (jo 1600-luvun alussa) merkinnyt 'tyhmää, arvostelukyvytöntä' (ilmauksessa *Joens hopen* 'den kritiklösa massan, pöbeln, »plebs») ja tämän merkityksen se on saanut siksi, että se on käsitetty tyypilliseksi alhaisen nimeksi (»plebejnamn»)⁹⁰ Cannelinin Ruotsalais-suomalaisen sanakirjan (6. painos 1945) *tuhmajussi* on suora käännös ruots. ilmauksesta *dummerjöns* 'dumbom, tyhmyri'. Ruotsinkielisen väestömme kielenkäyttö on varmasti myötävaikuttanut siihen, että yleisnimi *jussi* on saanut suomessakin hiukan halveksivan sävyn. »Tahtoisinpa nähdä, mitä siitä tulisi, jos ylimaan *jussien* kielellä hallittaisiin maata ja kansaa. Silloinhan pääsisi kuka talonpoikaistoljake tahansa herraksi eikä säätyläisen ja alhaisen kansan välillä olevaa rajaa kukaan voisi pitää selvillä. Niin nurin ei maailma koskaan voi mennä»⁹¹; »[Gustav Noske] näyttää kyllä tietävän, ettei hän ole niitä aivan tavallisia *joka torpan jusseja*, joita menee tusinaan 15, eikä myöskään niitä kolmen kopeekan 'kansanjohtajia' ja vallankumoustouhulaisia . . .»⁹²; »Olin sanomalehtimaailmassa *jokapaikan jussi* [suuren sanomalehden kirjeenvaihtajasta]⁹³; »Ei siinä *joka jussi*⁹⁴ [= mies] olisi pärjännyt» (NS); *jussi* (rautaruukin töissä olevasta maalaisesta, talonpojasta)⁹⁵; »Ylös pojat Pohjanmaan /Urhot kalliit Karjalan / Jäämit ja Savon *jussit* rintamahan»⁹⁶. Jälkiosana *jussi* on mm. seuraavissa yhdyssanoissa: *maalais-*, *maa(n)-*, *talonjussi* 'talonpoika, maanviljelijä', 'No terveeksi sitten taas *talonjussit* ja muut turpeenpuskijat'⁹⁷,

⁸⁸ Mm. kansansaduissa. Ks. Suomalaisia kansansatuja I (Helsinki 1886) ss. 43, 52, 87, 88, 91—92.

⁸⁹ NIRVI Sanankieltoja 121, 131—132.

⁹⁰ SAOB s.v. *Jöns*, HJELMQVIST Förnamn 89, 93. 1700-luvun loppuun asti tav. merkityksessä 'dumbom, dumhuvud, inskränkt person' ja viime vuosisadanvaihteessa sekä Ruotsissa että Suomessa tavallinen merkityksessä 'dumbom, dum och trög person' (ibid. 90).

⁹¹ ERKKI KIVIJÄRVI Tervaporvari (Helsinki 1933) s. 102.

⁹² K. S. LAURILA Poliitiikkaa ja poliitikoita (Helsinki 1922) s. 167.

⁹³ ERWIN ROSEN Kaikkien valtojen uhalla (Jyväskylä 1924) s. 154. Suomentanut Uuno Kailas.

⁹⁴ Myös Kianto Ryysyrannan Jooseppi (Helsinki 1924) s. 253.

⁹⁵ Kianto Patruunan tytär (Helsinki 1933) s. 240.

⁹⁶ Kianto Hakkaa Päälle (Jyväskylä 1918) s. 36 ja Hallan Jääkärit (Helsinki 1927) s. 184.

⁹⁷ Karjalan Sanomat 61/1908 s. 2 p. 8.

». . . jotka eivät ole ikinä pääseet tuhmaa *talonjussia* korkeammalle»⁹⁸, *myllyjussi* 'mylläri'⁹⁹, *muonajussi* (sot.-slangissa) 'muonittaja', *pullajussi* 'leipuri'¹⁰⁰, *siviilijussi* 'siviilimies'¹⁰¹, *nahkajussi* 'alokas, nahkapoika' (Venäjän vallan aikaisessa armeijassa tavallinen¹⁰²), *reservijussi* '6 kk palveleva reservimies' (Venäjän vallan aikaisessa armeijassa¹⁰³), *porojussi* 'poromies'¹⁰⁴, *savottajussi* 'savottalainen, savottajätkä'¹⁰⁵, *laskajussi* 'laskuri, vetelys, nahjus'¹⁰⁶, *lorujussi* (ukosta, joka osaa kertoilla lapsille hauskoja satuja: ». . . ukki on oikea *lorujussi*»¹⁰⁷), »Luvialaiset ovat Eurajoella [köllinimeltään] 'Luvian *tuppjusssei*'»¹⁰⁸, *kalajussi*¹⁰⁹, *postijussi*¹¹⁰, *renkijussi* 'renkimies, renkipoika'¹¹¹, *manttaalijussi* 'manttaalinomistaja, maanomistaja'¹¹² ja *kesäjussin nahkavarret* (leik.) 'kesänjuosseen vasikan nahasta tehdyt lapikkaanvarret'¹¹³. Alkuaan leikillinen kansanomainen nimitys *hullujussi* eli *Hullu-Jussi* 'kaivukone, kone-lapio, Kranschauler, grävmaskin' mainitaan nykyään teknillisissä sanastoissakin. Sitä on käytetty ainakin jo v. 1913¹¹⁴ ja sen sanotaan syntyneen rautatietyömailla siitä syystä, että »se kovin halvalla ja nopeasti kaivaa suuria määriä maata»¹¹⁵. Vrt. engl. *Jack* 'nostokurki, vintturi, väkivipu tms.'. *Jack* vastaa tyyliarvoltaan suom. *Jussia* ja on usein puolittain leikillinen ja halveksuva. Vrt. myös engl. *every man Jack* 'joka ainoa, joka mies' ja suom. *joka jussi* 'id.'. Ainakin viime vuosina on suomalaisessa sotilasslangissa käytetty jalkaväen sotilaasta nimityksiä *juho*, *puskajuho*, *puskajussi* (yl.), *pensas-tekniikko* ja esim. Lahden varuskunnassa vuosina 1955—56 nimitystä *lehtojohannes*, joka lienee käsitettävä *puskajussin* muka ylätyyliseksi muunnelmaksi. Jo 1920-luvulla jalkaväen miestä sanottiin *pensassotilaaksi*¹¹⁶ ja ainakin 1930-luvulla käytettiin ilmauksia *puskajivee* 'jalkaväkikoulutus maastossa' ja *puska-*

⁹⁸ JAAKKO NIKKINEN Kotipellon kynöksiltä (Porvoo 1911) s. 8.

⁹⁹ LARIN KYÖSTI Turun teinejä (Helsinki 1931) s. 47.

¹⁰⁰ Hakku. Pioneeripataljoonan asevelvollisten oma lehti (Kouvola 1923—40) 3/1926 sanasto.

¹⁰¹ SAMULI PAULAHARJU Vanha Raahe (Helsinki 1925) s. 243.

¹⁰² Mm. Kianto Väärällä uralla (Porvoo 1896) ss. 29, 30.

¹⁰³ TOIVO VILKKI Majjanpoika ja minä reservimiehinä (Savonlinna 1899) ss. 23, 53.

¹⁰⁴ Kianto Hallan Jääkärit ss. 11, 77, 217.

¹⁰⁵ Kianto Vienan kansan kohtalo, Valitut teokset IV (1923) s. 214.

¹⁰⁶ JUHANI AHO Mietteitä kapinaviikolta I (Porvoo 1918) s. 86.

¹⁰⁷ TOPPILA Tulisilla vaunuilla s. 195.

¹⁰⁸ K. J. JAAKKOLA »Riimaamisesta» keski- ja etelä-Satakunnassa, Vir. 1909 s. 10.

¹⁰⁹ Kianto Papin poika (Helsinki 1928) s. 136.

¹¹⁰ TUL 37/1933 s. 9 p. 1.

¹¹¹ Kianto Elämän ja kuoleman kentältä s. 62, Hakkaa Päälle. Hämeen Ratsurykmentin äänenkannattaja (Lappeenranta 1927—34) 6/30 s. 2.

¹¹² O. V. ITKONEN Muurmannin suomalainen legioona (Helsinki 1927) s. 135.

¹¹³ AHTI RYTKÖNEN Savupirttien kansaa (Porvoo 1931) s. 94.

¹¹⁴ A. V. KOSKIMIEHEN muistiinpanon mukaan jo Vapaus-nimisen julkaisun elokuun numerossa 1913.

¹¹⁵ ARVO LÖNNROTH Tiekäsikirja (Helsinki 1927) s. 146.

¹¹⁶ Vrt. saks. *Staudenjäger* (HORN 31 ja THEODOR IMME Die deutsche Soldatensprache der Gegenwart und ihr Humor (Dortmund 1917) s. 26 ja *Strauchjäger* (IMME 26).

taktiikka 'jalkaväkitaktiikka', sota-aikana taas puhuttiin yleisesti *puska-* eli *pensasryssistä* 'metsissä harhailevista tai piileskelevistä venäläisistä'. *Puskajussin*¹¹⁷ jälkiosan suhteen vrt. muihin samaloppuisiin ja erityisesti vanhoihin nimityksiin *nahkajussi* ja *reservijussi*.

Useita muitakin, *Jussin* tavoin Johannes-nimeen pohjautuvia ristimänimiä käytetään sekä suomessa että monissa muissa kielissä yleisnimenä yksinään ja yhdyssanan sekä sanaliiton tai puheenparren osana: suom. *janne*, *jannu*, *junnu*, saks. *Hans*, ruots. *Janne*, engl. *John*, *Johnny*, *Jack* jne. Jos rajoitamme tarkastelun suomeen ja otamme mukaan sotilasslangin ilmaukset, niin luulisin, että kaikkein yleisimpiä tähän kuuluvia yleisnimiä ovat sellaiset, joissa ristimänimiä *Mikko*, *Kalle* ja *Ville* on käytetty sekundäärisesti. Sotilasslangissa on *mikko*-loppuisia yhdyssanoja kokoelmieni mukaan 36, *kalle*-loppuisia 24 ja *ville*-loppuisia 23 kappaletta. *Mikoista* otettakoon tähän *ase-*, *hylsy-*, *nalli-*, *rasva-*, *ruuti-*, *tappuramikko* 'asealiupseeri tai asevarastonhoitaja', *jodi-*, *kipu-*, *pilleri-*, *roppi-*, *tippamikko* 'lääkintämies, -aliupseeri, lääkäri', *keittiö-*, *muona-*, *muru-*, *soppa-*, *vitimikko* 'keittiömies, -mestari, talousaliupseeri, muonittaja', *pyykki-*, *riepu-*, *rätti-*, *varusmikko* 'varusmestari', *kipinämikko* 'kamii-nanvartija', *vahtimikko* (ratsuväessä aikaisemmin) 'vahtimestari' (kuten yleislangissa 'hotellin tai ravintolan vahtimestari'), *kaapeli-*, *tapsimikko* 'puhelinmies', *häkämikko* 'kaasusuojelumies', *postimikko* 'postimies'. Muusta kielenkäytöstä voidaan lisäksi mainita *ovimikko* 'ovenvartija, ovimies', *baarimikko* 'baarinhoitaja', *kotamikko* 'rahaton, »rumpali», esim. korttipelissä kaikki rahansa menettänyt¹¹⁸, *pihtimikko* eli *pihti-Mikko* (*Jussi*-nimisen ruotipojan pilkkanimityksenä¹¹⁹; *pihti* tarkoittaa tässä *pärepihtiä*, jonka virkaan poika muka on omiaan) jne.

Edellä tuli jo mainituksi, että on olemassa sellaisia yleisnimiä, joiden pohjautuminen erisnimeen ei läheskään aina ole ilman muuta selvä siinä näkään tapauksessa, että neologismin lähtökohtana olevan erisnimen haltija voidaan varmasti selvittää. Otettakoon tähän vielä pari esimerkkiä.

Kun kuulee Helsingin koululaisten puhuvan *dongereista* tai *dongareista*, niin ei ilman muuta voi arvata, että kyseessä on ruotsin ja englannin kautta suomeen saatu hindin kielen sana: engl. *dungaree*, alkuaan Bombayn paha-mainaisen esikaupungin nimi, jota merimiehet ovat käyttäneet merkityksessä 'karkea sininen kangas'¹²⁰. Ruots. *dongeri* 'kypert' yhdyssanoissa *dongeribyxor*,

¹¹⁷ Vrt. myös ruots. *Buska-Jöns* 'lätting, lurifax; hare'. HJELMQVIST Förnamn 94. J. E. RIETZ Ordbok öfver svenska språket (Lund 1867) s. 47: »Jöns, som ligger bak buskarne eller gömmer sig der».

¹¹⁸ Mm. JUSSI HAGBERG mt. 56, O. V. ITKONEN mt. 133, TATU VALKONEN Maisteri liikemiehenä (Jyväskylä 1932) ss. 78, 256, Korpisoturi. 6. Divisioonan rintamalehti 3/1941 s. 3.

¹¹⁹ PIETARI PÄIVÄRINTA Oukkari. Kertomus kansan elämästä (Oulu 1889) ss. 11, 12.

¹²⁰ Ks. esim. PARTRIDGE DSUE.

-*ställ*; Skeppsholmin slangissa jo 1914 *dongerit ställ* 'arbetskläder av blå kyrpert'¹²¹. Helsingin slangissa 1917 *dongerit* 'housut', tavallisesti *samettidongerit*.¹²² Salola¹²³ mainitsee v. 1929 asut *dongarit*, *donkkarit* 'pitkät housut' ja jatkosodan ajalta on poiminto asusta *donkarit*¹²⁴.

Toiseksi voisimme tehdä seuraavan ajatuskokeen. Oletetaan, että nykyään jonkin verran käytetty leikillinen ilmaus *lollot* '(hyvin kehittyneet) naisen rinnat' vakiintuu sen verran, että se muistetaan vielä muutaman vuosikymmenen kuluttua. Tämä ei ole mahdotonta, sillä onhan Helsinkiin, tarkemmin sanottuna Kaivokatu 10:een, keväällä 1956 perustettu erikoisliike *Lollo Oy*, joka sijaitsee Kaivotalon valopihassa eli ns. *Lolloaulassa*¹²⁵. Kyseessä on naisten rintaliivejä myyvä liike. Oletetaan edelleen, että nykyään kautta maailman tunnetun italialaisen filmitähden Gina Lollobrigidan eli *Lollon* nimi on siihen aikaan jo painunut unohduksen yöhön, niin kuin tämän alan suuruuksille tavallisesti käy, ja että joku kyseisen yleisnimen ja sen lähtökohtana olevan sukunimen yhteenkuuluvuudesta tietämätön henkilö ryhtyy tutkimaan, mistä ilmaus *lollot* oikein johtuu. Hän löytää Nykysuomen sanakirjasta onomatopoeettisen verbin *lollottaa* 'laulaa tai itkeä kovalla, epäsointuisella äänellä, hoilata, jollottaa, kollottaa', mutta kun tällaista verbiä ei voi kuvitella käytettävän naisen »rintavarustuksista», niin hän turvautuu Lönnrotin sanakirjaan. Se onkin paljon antoisampi lähde. Siinä mainitaan mm. sanat *lolla* 'mer än vanligt stort, löst föremål; stor ullflaga; lolla', *lollake* 'id.', *lollakka* 'det som är mjukt och utmärkt stort i sitt slag, mjuk klump; ompa täällä runsaasti mansikan 1. mansikka-lollakoita', *lollakko* 'id.', jne. Cannelinin ruotsalais-suomalaisen sanakirjan (6. painos) mukaan ruots. *lolla* on 'lutus, löllö, töllerö'. Voimme kuvitella, että etymologian selvittelijän mielestä juuri mainitut sanat ja niiden etvokaaliset variantit voisivat olla lähtökohtana sekä merkityksensä että äänneasunsa puolesta. Meidän on helppo sanoa, että ystävämme erehtyisi surkeasti. Mutta sittenkin kuvittelemassamme etymologiassa olisi jotakin tosiasioihin pohjautuvaa. On näet jokseenkin varmaa, että vaikka Gina Lollobrigidan »sulojen summan»¹²⁶ olennaisena osana ovat olleet hänen erityisesti mainostetut rintansa, joten teoreettiset edellytykset kyseisen neologismien syntymiseen olisivat olemassa jo tältä pohjalta, niin sittenkään sitä ei olisi syntynyt, ellei suomessa olisi ollut sopi-

¹²¹ Officersjargong och manskapsslang i Sverige 1645—1945. Ordbok med inledning av GÖSTA LANGENFELT (Uppsala 1947).

¹²² JOHANNES NYSSÖNEN.

¹²³ EERO SALOLA Ilman fritsaria (Helsinki) s. 76.

¹²⁴ Koukkaus. 1421:n [monistettu] kenttälehti 1/1942 s. 13: »— nää kruunun donkarit ne lyödään hengariin —».

¹²⁵ Nimitys Uuden Suomen numerossa 88/1956 s. 26 p. 1 kirjoituksessa »Teekkarit tempaavat jälleen».

¹²⁶ Elokuvamainosten kielikukkasia.

via yhtymäkohtia vanhempaan ja nimenomaan deskriptiiviseen sanastoon. En ainakaan ole kuullut, että missään muussa kielessä olisi vastaavaa neologismia käytössä. Vrt. *molotovi*, *uuno*.

Edellä on ollut esimerkkejä etupäässä henkilönnimien sekundäärisestä käytöstä. Samaan tapaan voidaan käyttää kaikkia erisnimityyppejä, joskin henkilönnimiin pohjautuvat yleisnimet tai muut sekundääriset ilmaukset ovat muita tavallisempia. Toisena suurena ryhmänä ovat paikannimet, joista muutama esimerkki. Kaikille ovat tunnettuja *konjakki* 'viinistä tislattu, kirkas, ruskean keltainen ranskalainen paloviina' (NS), joka johtuu siitä, että tätä rypälepaloviinaa valmistettiin alkuaan Ranskan Charten departementissa olevan Cognacin kaupungin ympäristössä, *samppanja* 'valkoinen kuohuviini' jota valmistetaan Champagnen maakunnassa Koillis-Ranskassa, lyhenys ransk. *vin de Champagne* eli Champagnen viini, *eau de cologne* [o dö kolo'ŋ] l. *Eau de Cologne* l. *Kölnisches Wasser* l. Kölnin vesi l. kölninvesi, josta on lähtöisin suom. ark. *kolina* 'väkijuomana käytetty hajuvesi' (NS), puhek. *viineri* l. *wieneri*, lyh. ilmauksesta *wienerleipä* l. *wieninleipä* (Wienin leipä) jne. Valkjärvelle sijoitetussa polkupyöräpataljoonassa oli laiha perunakeitto ennen talvisotaa *valkjärveä*¹²⁷ ja Lappeenrannassa sanottiin laihaa herne- tai perunakeittoa *Saimaan aalloiksi*. Sota-aikana taas *Rajajoen kyneleet*¹²⁸ oli Kannaksella 'lantuista ja vedestä tehtyä laihaa keittoa' ja *Äänisen aallot* voivat tarkoittaa laihaa hernekeittoa, korviketeetä, vodkaa tai pontikkaa jne.

Ruoka-aineista puhuminen tuo mieleen Yhdysvaltain presidentin (1928—32) Herbert Hooverin Suomen vapaussodan jälkeen järjestämän avustustoiminnan puitteissa saadun elintarvikeavustuksen nimittämisen *hooveriksi* l. *huuveriksi*: saada, hakea kunnasta *huuveria*, syödä *huuveria* jne. Samaa nimitystä kuuluu vielä nykyäänkin käytettävän jossakin Kainuun puolessa kaikesta yhteiskunnalta saadusta avustuksesta, erilaisista »tukiaisista»¹²⁹ jne. Amerikkalaista silavaa sanottiin vapaussodan jälkeen Yhdysvaltain silloisen presidentin, Woodrow Wilsonin, mukaan *Wilsonin pinnaksi*. Tavallisesti puhutaan *vinkuwan* tai *oskarin pinnasta*. *Oskari* johtunee tässä siitä, että se on tavallinen sian nimi.

Tässä esitellyn aineiston luonteisia ilmauksia suositetaan etenkin tuttavallisessa ja kansanomaisessa arkikielessä sekä aivan erityisesti kaikessa slangissa. Nämä hajapoinnot riittäkööt tällä kertaa.

*

¹²⁷ Vrt. saks. *Metz und Umgegend* 'vihanneskeitto' (Metziin sijoitetuissa joukoissa). IMME 111.

¹²⁸ Loppuosan suhteen vrt. korpikuusen kyneleet 'pontikka'.

¹²⁹ 1940- ja 1950-luvulla muotiin tulleille valtion moninaisille tukipalkkioille sepitetty pilkkanimitys.

Lopuksi haluaisin vielä tähdentää sitä, että erisnimen ja yleisnimen ero ei ole läheskään niin selvä kuin yleensä luullaan, vaan rajat ovat joissakin tapauksissa hyvin venyviä. Kirjallisten lähteiden käyttäjien on aivan erityisesti muistettava, että ison tai pienen alkukirjaimen käyttäminen ei tässä suhteessa ole suinkaan varma kriteeri. Pienen alkukirjaimen käyttö on tietenkin, mikäli kyseessä on tottunut kynänkäyttäjä, todiste siitä, että kirjoittaja on tajunnut nimen yleisnimeksi, mutta isojen alkukirjainten käyttö sitä vastoin ei todista mitään. Useimmiten näet etenkin kieliasioihin teoreettisesti perehtymätön käytännön kynäilijä käyttää isoja alkukirjaimia vain siksi, että hän tajuaa ilmausten olevan ainakin osaltaan erisnimiä, jollaiset totunnaisesti kirjoitetaan isoa kirjainta käyttäen. Varsin monissa tapauksissa esiintyy rinnan kahta tai kolmea, jopa neljääkin kirjoitustapaa. Niinpä Nykysuomen sanakirja mainitsee rinnakkaisasuina esim. seuraavat kirjoitustavat: *hullujussi* ja *Hullu-Jussi*¹³⁰, *mattimyöhäinen* ja *Matti Myöhä(i)nen*, *nukkumatti*, *Nukkumatti* ja *Nukku-Matti*, *Don Juan* ja *donjuan* jne. Käytännölliseksi oikeinkirjoitusohjeeksi voi antaa vain seuraavan neuvon: Pienellä alkukirjaimella ja kokonaan yhteen kirjoitetaan silloin, kun yleisnimenluonne on aivan selvä, muissa tapauksissa on kunkin ilmauksen kirjoitusasu harkittava erikseen. Valtaosan tämän artikkelin esimerkkisanoista voi huoletta kirjoittaa ohjeen alkupuolen suositamalla tavalla, niin kuin tässä on tehtykin. Tässä ei ole syytä puuttua enempää erisnimen ja yleisnimen välisen rajan käyntiin, joten viittaa vain usein siteeraamani Müllerin teoksen johdannossa (ss. 1 ja 2) esitettyihin Wackernagelin ja Müllerin antamiin yleisnimen määritelmiin sekä Martti Airilan kirjoitukseen *Erisnimet* (Vir. 1941 s. 313—) ja Aarni Penttilän kirjoitukseen *Eris- ja yleisnimistä* (Vir. 1943 s. 39—).

Edellä ovat tulleet puheeksi jotkin puolet erisnimien sekundaarisesta käytöstä ja erityisesti henkilönnimien käytöstä yleisniminä. Meillä ei tähän kuuluvaa kieliaimesta ole järjestelmällisesti kerätty eikä tutkittu. Joitakin yksityisiä ilmauksia on tietenkin käsitelty muissa yhteyksissä, mutta suppeatakaan yhtenäistä teoreettista esitystä ei ole olemassa. Edes joltisenkin tyhjentävän aineiston keruu tähän mennessä ilmestyneestä suomenkielisestä kirjallisuudesta on varmasti työläs tehtävä. Sen sijaan elävässä kielessä käytettyjen ilmausten kerääminen järjestämällä julkinen keruukilpailu saattaa aikaisemmista kokemuksista päätellen tuoda yhdellä iskulla tutkijain ulottuville keskeisimmän osan tätä kieliaimesta. Tällainen kilpailu on aikomus järjestää lähiaikoina ja se liittyy osana niihin suunnitelmiin, joiden tarkoituksena on kerätä kielentutkijoiden käytettäväksi kaikkien Pohjoismaiden henkilönnimistöä koskeva kieliaines.

¹³⁰ Kirjallisuudesta tapaa myös kirjoitusasut *hullu Jussi*, *Hullu Jussi* ja *hullu-Jussi*.

Joissakin maissa erisnimien sekundääriseen käyttöön kiinnitettiin vakavaa huomiota jo viime vuosisadan puolella. Uranuurtaja oli saksalainen professori Wilhelm Wackernagel, jonka arvokas teos *Die deutschen Appellativnamen* ilmestyi vv. 1859 ja 1860, erillisenä tutkimuksena 1874. Erikoistutkimuksia on kirjoitettu paitsi saksasta myös ruotsista, tanskasta, englannista ja ranskasta. Viitataan vain Hjelmqvistin ja Müllerin mainittujen teosten lähdeluetteloihin ja kirjallisuusviitteisiin. V. 1953 ilmestyi Lungernissa Sveitsissä Alfons Fridolin Müllerin tutkimus *Die Pejoration von Personenbezeichnungen durch Suffixe im Nhd*, joka sisältää runsaasti erisnimien sekundääriseen käyttöön kuuluvaa ainesta.

SIMO HÄMÄLÄINEN

Über den appellativen Gebrauch von Eigennamen

In diesem Aufsatz wird der Gebrauch von Eigennamen, besonders von Personennamen, als Appellative betrachtet. Das Beispielmaterial ist vorzugsweise der Gemeinsprache sowie dem Soldaten- und allgemeinen Slang entnommen; es besteht grösstenteils aus Schöpfungen unseres Jahrhunderts.

Vom etymologischen Standpunkt kann man in der sekundären Anwendung von Eigennamen zwei Hauptgruppen unterscheiden: 1) solche Ausdrücke, bei denen sich der ursprüngliche Träger des zugrundeliegenden Eigennamens mit Sicherheit ermitteln lässt, und 2) solche Ausdrücke, bei denen man den Träger des Eigennamens, der den Ausgangspunkt bildet, nicht mehr identifizieren kann. Ein typisches Beispiel für die erste Gruppe ist das Wort *vihtori* 'Viktor', ursprünglich *koulun vihtori* 'Schulviktor', was soviel bedeutet wie 'beschäftigungsloser Ehemann einer Volksschullehrerin, der bei der Volksschule auf Kosten seiner Frau lebt'; dieser Ausdruck ist etwa 40 Jahre alt. Ein ebenso typisches Beispiel für die zweite etymologische Gruppe ist *uuno* 'Uno', d.h. 'einfältig, dumm, unaufmerksam, blöde', ein Ausdruck, der wenigstens etwa 30 Jahre alt ist. Zu der ersten Gruppe gehören auch die Fälle, deren Ausgangspunkt in der Mythologie, Geschichte, Literatur usw. vorkommende berühmte Personen bilden. Beispielsweise aus der Bibel sowie aus der antiken Mythologie und Geschichte sind in alle abendländischen Kultursprachen viele derartige Ausdrücke und eine reichhaltige hierher gehörige Phraseologie übernommen worden. Den Appellativen der zweiten

Gruppe liegt gewöhnlich irgendein bei dem betreffenden Volk häufiger Vor- oder Familienname zugrunde, der sich jedoch mit keiner bestimmten Person in Verbindung bringen lässt.

Nach der Form der Ausdrücke kann man gleichfalls zwei Hauptgruppen unterscheiden: 1) solche Ausdrücke, bei denen der betreffende Eigenname ohne irgendwelche zusätzliche Bestimmungen als Appellativ gebraucht wird, z.B. *vihtori*, *uuno*, *nalle* 'Bär' (< Natanael) usw.; 2) solche Ausdrücke wie *laiskajaakko* 'fauler Jakob', d.h. 'Faulpelz, Faulenzer' (ursprünglich wahrscheinlich ein Beinamen — *Laiska Jaakko* —, den finnische Soldaten ihrem Befehlshaber Jakob de la Gardie gegeben hatten), *jöröjukka* 'mürrischer Johann' (*jörö* 'mürrisch', *Jukka* 'Johann'), d.h. 'mürrischer Mensch, Murrpeter', *ovimikko* 'Türmichael' (*ovi* 'Tür', *Mikko* 'Michael'), d.h. 'Türsteher, Portier eines Hotels, Kinos usw.', *epäuskoinen tuomas* 'ungläubiger Thomas, wiger Zweifler' (nach dem gleichnamigen Apostel), *Martan huolet* 'Marthas Sorgen, Wirtschaftssorgen' (nach der Martha des Neuen Testaments), *siihen aikaan kun minä olin oskarin kokoinen* 'zu der Zeit, als ich so klein wie ein Oskar war', d.h. 'als Kind, als ich noch nicht erwachsen war', *Johan se alkoi Lyyti kirjoittaa* 'Lyyti hat ja schon angefangen zu schreiben' (so sagt man, wenn eine stehengebliebene Maschine nach der Reparatur wieder zu funktionieren beginnt, wenn eine Arbeit gut vonstatten geht, usw.), also Wortzusammensetzungen oder ganze Sätze.

Der Aufsatz bringt Hunderte von Beispielen

len für die ebengenannten Gruppen; der grösste Teil der Beispiele ist vom Verfasser selbst ausgewählt worden, denn es gibt vorläufig keine Spezialsammlungen des Wortguts dieses Gebiets und keine Untersuchungen darüber. In der Alltagssprache und in allem slangartigen Sprachgebrauch finden sich gewaltige Mengen namentlich von solchen Ausdrücken, deren jeweils zweiter Bestandteil ein als Appellativ gebrauchter Eigenname ist. Besonders beliebt sind im Finnischen als zweite Teile zusammengesetzter Wörter *jussi* (in dem Artikel über 20 verschiedene Zusammensetzungen damit), *mikko* (in den Sammlungen des Verfassers aus dem Soldatenslang 36), *kalle* (24) und *ville* (23 Stück).

Lustige Beispiele für die Anwendung von Namen berühmter Persönlichkeiten als Appellative bieten aus jüngster Zeit die im zweiten Weltkrieg entstandenen Ausdrücke, die auf den Namen des sowjetischen Aussenministers Molotov und des deutschen Gene-

ralfeldmarschalls Rommel beruhen. Das Wort *moloto(h)v(i)* oder *molo* wurde ohne zusätzliche Bestimmung in wenigstens 10 Bedeutungen und als Bestandteil von Wortzusammensetzungen in mehr als 20 Ausdrücken gebraucht. Als unbarmherziger Vertreter der Forderungen der Sowjetunion wurde Molotov natürlich in negativem Sinne zum Symbol alles Russischen, und der ohnmächtige Groll der Finnen suchte sprachliche Entladungen, indem man seinen Namen in den verschiedensten Zusammenhängen anwandte. Dazu hat ausserdem beigetragen, dass die Lautgestalt dieses Namens Berührungspunkte mit dem eigensprachlichen deskriptiven Wortschatz bot (*molittaa*, *molottaa*, *mollisko* usw., deren Klang stark pejorativ ist). Die gleichen lautsymbolischen Tatsachen haben zu der Bedeutungsentwicklung der Wörter *uuno* und *mooses* 'Dummkopf' beigetragen. Der Name des verbündeten Heerführers Rommel tritt natürlich in positiven Zusammenhängen auf.

SIMO HÄMÄLÄINEN